

Els orígens del col·leccionisme numismàtic i antiquari a Mallorca: Gabriel Flor i altres contertulians de Bonaventura Serra.¹

MARIÀ CARBONELL I BUADES*

El primer col·leccionisme numismàtic o, més genèricament, l'ímpetu antiquari a Mallorca és un dels múltiples, heterogenis i estimulants fruits de les primeres generacions d'il·lustrats locals, ara deixant de banda el debat acadèmic que hagi pogut suscitar l'abast tangible de la *cultura de les llums* en la societat illenca.² Almanco això és el que es desprèn del testimoni del cronista i erudit Bonaventura Serra i Ferragut (1728-1784), exposat en unes inèdites *Memorias literarias de la isla de Mallorca*, datades l'any 1772 i conservades a la biblioteca del monestir de Montserrat.³

Aun no se hablaba sino en la Corte, y tal qual otra parte de España, de sociedades literarias y de introducir el buen gusto en las ciencias, aun escribía Feijoo del miserable estado en que se hallaban y del atraso que padecían éstas en España; aun reynaba en muchos pueblos y ciudades la barbarie, y ya nos juntábamos en Mallorca algunos amigos a leer obras selectas, a instruirnos con

* Universitat Autònoma de Barcelona.

1. Agraïm l'autorització de l'autor per incloure a *Acta Numismàtica* una versió sensiblement reduïda de l'article publicat al *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 68 (Palma, 2012, 201-233). S'han substituït els inventaris de les peces numismàtiques (en general, no gaire descriptius) per un resum del seu contingut, destacant-ne, si s'esqueia, alguna particularitat, i s'han suprimit o reduït algunes notes perquè contenien dades biogràfiques o familiars molt detallades. A més, s'han afegit dues imatges inèdites cedides per l'autor (les dels detalls dels manuscrits de B. Serra).

2. La síntesi més recent és la de CASANOVAS, M. A.: "La Il·lustració i el món de les lletres a la Mallorca del segle XVIII", en DURAN, M.; MARIMON, A (dir.): *Del Segle XVIII borbònic a la complexa contemporaneïtat*, Història de les Illes Balears (dir. E. BELENGUER), III, Barcelona, 2004, p. 42-51. Cfr. MOLL, I.; SUAU, J.: "Memoria explicativa del estado de la isla de Mallorca en el siglo XVIII", en FERNANDEZ, R. (ed.): *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*, Madrid, 1985, p. 248-288. Vegeu, a més, entre d'altres, TRIAS MERCANT, S.: "Les claus de la Il·lustració mallorquina", *Afers: fulls de recerca i pensament*, 13 (1998), p. 297-308.

3. SERRA FERRAGUT, B.: "Memorias literarias de la Isla de Mallorca (1772)", Biblioteca Abadia de Montserrat, Ms. 475 (abans vol. 17 de les "Recreaciones eruditas"), f. 373-388.

método en el buen gusto y a cultivar los conocimientos útiles que prestan las ciencias estudiadas como se debe, y con el orden y elección que se requiere (...) Los frutos notables que han dimanado de nuestras tertulias, a más de firmarse entre nosotros el más constante amor y la amistad más sólida y verdadera, son muchos y varios. Lo primero se excitó entre nosotros, y por medio de nuestro ejemplo en otros, el gusto de hacer venir muchos y buenos libros, del que se reconocía gran falta en el país. De aquí se originó que se empezaran a formarse por algunos selectas y copiosas Bibliothecas, como las de D. Antonio Despuig, la de D. Antonio Montis, la de D. Pedro Verí y Salas, la de D. Raymundo Togores canónigo de la Sta. Iglá. Cathedral, la de D. Joseph de Pueyo, la mía en que tengo gastados más de 6.000 pesos y otras (...) Se empezaron a recoger y apreciar las producciones varias de la naturaleza, las antigüedades, las medallas y todo lo que tiene conexión con el estudio de la bella literatura, de las que se han hecho después apreciables colecciones, así por lo que mira a la historia natural, como de medallas y monumentos antiguos, en que han acreditado su elección y buen gusto el Sr. D. Juan de Salas, el Sr. D. Ramon Togores y otros. Como también de pinturas lo es la colección que posee el Sr. D. Juan de Salas nombrado, quien ha tenido el gusto y la satisfacción de recoger varias muy preciosas de Rafael, Rubens, Alberto Dureró y otros célebres artífices...

Per tant, no parlem d'un projecte institucionalitzat, corporatiu, acadèmic o gremial, sinó d'una compulsió compartida per alguns individus fascinats per l'Antiguitat i l'erudició històrica. Això no obstant, si llur iniciativa va tenir continuïtat va ser gràcies al paper catalitzador de la tertúlia concebuda per dos escriptors inquiets i civilitzats, prou sensibles a les novetats culturals, Bonaventura Serra i Josep de Pueyo, futur tercer marquès de Campofranco. No hi ha constància que amb anterioritat s'haguessin format a Mallorca col·leccions numismàtiques ni antiquàries, potser a causa de la tardana i lenta difusió dels postulats de l'humanisme renaixentista. I no era per manca de restes romanes. El testimoni de Joan Binimelis és il·lustratiu de la incessant aparició de vestigis i, diguem-ho tot, corprenedor quan ens descobreix que l'espoli i la dispersió del nostre patrimoni tenen una llarguíssima trajectòria:

Pollencia (...) según se descubre y muestran las ruínas en donde se han hallado estatuas, cabezas y columnas de aquel tiempo de romanos, y la estatua del mismo Quinto Cecilio Metelo que hoy se guarda en Mallorca, y cavándola debajo de tierra la cortaron acaso la cabeza del cuerpo, y hoy la posee el Magnífico D. Raymundo Verí, Juez en la Audiencia Real de Mallorca, y otras cosas más y muchas se han hallado, como son sepulturas, urnas, cenizas, epigramas, títulos y particularmente en los campos en donde la Ciudad de Pollencia estaba edificada, se han hallado muchísimas medallas y monedas de cobre y de plata de emperadores romanas, que juntas pasarían de cinco quintales de peso las

*que yo he visto, y se han hecho muchos presentes de ellas y enviado a muchos fuera de Mallorca y cada dia se descubren muchas más.*⁴

Així, doncs, les freqüents troballes no es tradueixen automàticament en la formació de gabinets antiquaris ni de monetaris ordenats o temàtics, és a dir, de veritables col·leccions. Tot i que a petita escala, l'excepció correspon als cronistes Joan Binimelis, que segons confessió pròpia va arreplegar devuit monedes d'emperadors romans,⁵ i Joan Dameto, que declarava posseir algunes peces exhumades a *Pollentia*.⁶ Tanmateix, és molt probable que les col·leccions setcentistes s'hagin nodrit no sols de les descobertes immediates, sinó també de les que s'havien anat efectuant al llarg del segle XVII. De forma casual, no cal insistir-hi gaire, perquè els únics excavadors, per no dir "arqueòlegs", de l'època eren els cercadors de tresors. I és que, en general, les troballes arqueològiques eren producte de l'atzar. Si fem cas de les fonts de l'època, els tres nuclis més fecunds en monedes i vestigis romans al llarg del segle XVIII, quan finalment cristal·litzà el fenomen col·leccionista, foren *Pollentia*,⁷ Lloseta⁸ i Campos.⁹ Això no obstant,

4. BINIMELIS, J.: *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes (1593)*, Palma, 1983, p. 161. Quant al cap romà de Can Pueyo de Palma, també ha passat desapercibuda la dada aportada per BERARD, G. de: *Viaje a las villas de Mallorca (1789)*, Palma, 1983, p. 76: *y lo prueba [Binimelis] con una estatua de mármol que ha su tiempo allí [Pollentia] se halló de Cecilio Metelo, que paró en don Ramón Verí y hoy guarda el Marqués de Campofranco*. És evident que la suposada escultura del cònsol Quint Cecili Metel, ara identificada amb el bust d'August de Can Pueyo (excepte per A. Furió, que hi veia un retrat de Luci Dentili), no fou excavada al segle XVIII ni prové de la col·lecció de Bonaventura Serra, com sovint s'ha defensat. D'acord amb el testimoni de J. Binimelis, el primer possessor conegut és el noble Ramon de Verí i Mojà, oïdor de l'Audiència de Mallorca, mort l'any 1614 (PLANAS, A.: "Los juristas mallorquines del siglo XVI", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 10 (2000), p. 63-104, en particular p. 97). Que prové de la col·lecció Serra ho asseguren, per exemple, FERRÀ, B.; VIRENQUE, J.: *Album artístico de Mallorca*, Palma, 1873, p. 15-16. Recorden la inscripció del pedestal modern: ... *desenterrada y colocada sobre este pedestal en 6 de octubre de 1757, por el celo de muy dignos escritores, en memoria de la antigüedad*. L'any 1775, el bust ja apareix relacionat entre els béns de Nicolau de Pueyo i Rossinyol, segon marqués de Campofranco: *una testa Antigua de la grandesa del natural, que diuen ser del temps de los Romans sobre un pedestal de fust que imita el mármol, y que conté una inscripció llatina* (ARM, Protocols, R-964, f. 7). I, com veurem aviat, el mateix any l'esmenta B. Serra a Can Pueyo, identificant-lo amb l'hipotètic retrat de Quint Cecili Metel (cfr. infra n. 12).

5. Apareixen en l'encant post-mortem, venudes per 17 sous: "*un talech ab medallas de aram dels emperadors de Roma al Rnt. m^o Miquel Oliver, pre.*" Vegeu LLABRÉS, G.: "Testament del Dr. en medicina Joan Binimelis, prevera", *BSAL*, XVI (1917), p. 177-192, en part. p.189.

6. DAMETO, J.: *Historia General del Reyno Balearico*, Palma, 1632, p. 34-35: *Algunos quieren que su primera poblacion [Pollentia] aya sido en lugar cerca de la ciudad de Alcudia, donde hoy está la Yglesia de Santa Ana. Fundan su opinion en las muchas medallas y estatuas marmóreas, y entre ellas la del famoso capitán Q. Cecilio Metello por sobrenombre Balearico (...) que allí se han hallado, y cada dia se van descubriendo más, de las quales yo tengo en mi poder algunas*. Sobre el col·leccionisme més modern a partir de l'aportació de Pollentia, vegeu ROSSELLÓ BORDOY, G., MERINO SANTISTEBAN, J.: "El patrimoni de les Illes Balears romanes: història de les investigacions, les troballes i les col·leccions", en ORFILA PONS, M. (com.): *El món romà a les Illes Balears*, catàleg d'exposició, Palma, 2005, p. 145-153.

7. FURIÓ, A.: *Carta histórico-crítica sobre el lugar donde estuvo situada la antigua Pollentia en la época que los romanos dominaron la isla de Mallorca*, Palma, 1839 (però el text està datat a Alcúdia l'any 1832).

8. CAYETANO DE MALLORCA, FRA: *Loseta ilustrada por la invención milagrosa de la Virgen Nuestra Señora llamada vulgarment de Loseta sita en el condado de Ayamans de el Reyno de Mallorca*, Palma, 1746, p. 115 ss. i p. 133 ss.

9. FURIÓ, A.: *Carta histórico-crítica sobre el lugar donde estuvo situada la antigua Palma en la época que los romanos dominaron la isla de Mallorca*, Palma, 1835, p. 22-23. En contra del que opinaven els nos-

es trobaven peces arreu, com ho demostra el testimoni de Bonaventura Serra, re-dactat en el seu peculiar espanyol:¹⁰

[1774] *En Manacor en una rota de Son Berga, prop del Arenal, se encuentran moltísimas medallas de plata rotas de este genero ab la inscripció Roma. Véanse las Recreaciones donde se pone una pintada (...) Cosa de media legua de Inca, a la parte de Llubí, està el predio Son Vich donde se ven vestigios de población grande ... En este lugar cavando se encontró la moneda que acompaña, y se pide por su inscripció. Respuesta: el anverso representa la cabeza de Palas y el reverso el Pegaso. La inscripció dice Emporius* (Flórez, Medallas, tom 2).

[1778] *Antigüedades halladas en el predio Canet de D. Juan Torrella a principios de junio o últimos de mayo de 1778, en un lugar distante cosa de media legua de Sporlas, consisten en un campo de ruinas de piedras grandes y algunas labradas y un gran montón de piedras sin labrar; y se encontraron también algunos grandes huesos y dientes humanos, y una redoma o jarro de tierra muy blanca, y más de 60 medallas de bronce de mediano tamaño o módulo, de Antonino Pío, de Cómodo, dos de L. Domna, etc., de Elio Perrina, etc.*

[1779] *D. Ramon Togores canónigo de esta Sta. Iglesia Cathedral tiene en su poder una medalla de Pertinax en gran bronce, de la más bella conservación, hallada según oí dezir en el término de la villa de Manacor.*

Bonaventura Serra i Ferragut

Si més no cap al final de la seva vida, el mateix Serra havia reunit un gabinet d'antiguitats, exigu però també un dels primers que s'han pogut documentar a Mallorca.¹¹ En efecte, s'ha publicat que l'any 1777 posseïa un suggestiu recull

tres primers historiadors, Furió defensava en aquesta publicació la fantasiosa tesi –ja anunciada per fra Lluís de Vilafranca– que la Palma romana estava situada al lloc del Palmer (Campos). Recorda algunes troballes arqueològiques al mateix lloc: una làpida sepulcral (en poder de Bonaventura Serra); més de mil monedes romanes a Son Martorell (és a dir, Morell), l'any 1707; un altre grup nombrós de monedes romanes dels segles I al IV d. C., algunes d'or i de plata, l'any 1756 (enviades per l'Audiència a la Cort, que les destinà al monetari de la Real Academia de la Historia); encara, un nou grup de monedes, l'any 1780, que es repartiren entre Jordi Puig i de Maurell, regent de l'Audiència, Bonaventura Serra, Jordi Abri-Descatlar, el paborde Guillem Terrassa i el caputxí fra Miquel de Petra (*con las que empezó el medallario que hay en el gabinete de su convento*); finalment, una moneda d'or que, després de passar per les mans de Jeroni Alemany i Flor, acabà en poder del brigadier Joan de Sales, del qual parlarem més endavant. Aquestes dades apareixen també recollides per TALLADAS, F.: *Història de Campos*, Campos, 1994 (1892), p. 16. Quant a una de les descobertes citades: el 23 de novembre de 1756 apareixen casualment en un camp de Santanyí cent cinc monedes de plata *en figuras romanas grandes*; lliurades al batle de la vila, aquest les envià a l'Audiència, i aquesta al seu torn a la Cort, ja que els "tresors" eren propietat de la Reial Hisenda (ARM, AA-716, 1756, núm. 10). Alguna notícia més aporta B. SERRA (BPM, Ms. 607, p. 35): *En este año [1781] dentro de la Quaresma, entre Campos y Santanyí se encontró cabando [sic] una estatua o ídolo de bronce de cosa de palmo y medio o dos palmos y un vaso lleno de medallas de bronce ... Las medallas referidas oí dezir que paran en manos de D. Antonio Despuig y la estatua de bronce en las del mayordomo del obispo, a quien le regaló el Sr. Maciá presb^o, tío del Sr. Julián Ballaster, procurador del Hospital General.*

10. SERRA, B.: Memorias y adnotaciones, BPM, Ms. 613 (1770-1773), p. 35 i 383; Ms. 615 (1777-1778), p. 330; Ms. 616 (1779), p. 83.

11. Per a una visió de conjunt de la situació arqueològica a la Península, vegeu MORA, G.: *Historias de Mármol. La arqueología clásica española en el siglo XVIII*, Anejos de Archivo Español de Arqueología, XVIII, Madrid, 1998.

de petits bronzes que havien aparegut en una seva propietat d'Alcúdia (un Hèrcules d'un pam d'alçària, un Mercuri, un atleta amb un estrigil a la mà, un Apis, un Mim i altres estris d'època romana), algunes inscripcions i un total de seixanta-quatre medalles de bronze, classificades en tres categories d'acord amb llur format.¹² Atès que a les medalles més grans hi figuraven emperadors i emperadrius de Roma, hem de pensar que tot el conjunt devia ser homogeni, encara que no necessàriament tenia un mateix origen. A més, en la seva miscel·lània i envejable biblioteca, Serra disposava d'alguns volums dedicats a la matèria. Així, s'ha dit que posseïa les *Familiae romanae quae reperiuntur in antiquis numismatibus ab Urbe condita ad tempora divi Augusti* (Roma, 1577; segona edició: París, 1663), de Fulvio Orsini, el gran col·leccionista i antiquari del Renaixement romà, a més de bibliotecari dels Farnese; les obres de numismàtica del bibliotecari reial Manuel Martínez Pingarrón -de fet, la traducció i edició crítica de la *Ciencia de las medallas con notas históricas y críticas*, del jesuïta Louis Jobert (Madrid, 1777, a partir de l'edició parisenca de 1739); i les *Medallas de las Colonias, Municipios y pueblos antiguos de España*, de l'enciclopèdic P. Enrique Flórez, que endemés va ser corresponsal de Serra (1757-1758, els dos primers volums; i 1773, el tercer i definitiu, a càrrec d'Antonio Valcárcel, príncep Pius de Savoia).¹³

Ara bé, el mateix Serra ens informa que també tenia *Los vivos retratos de todos los emperadores*, d'Hubertus Goltzius (edició castellana: Anvers, 1560); els molt divulgats *Diálogos de Medallas*, de l'arquebisbe Antoni Agustín (Tarragona, 1587; Madrid, 1744); el *Museo de las medallas desconocidas españolas*, de V. J. de Lastanosa (Osca, 1645); l'original en francès de l'obra del P. Jobert suara esmentada (la primera edició, parisenca, data del 1692); les "Famílies" (en realitat, *Nummi antiqui familiarum Romanarum perpetuis interpretationibus illustrati*), de Jean Foy-Vaillant (Amsterdam, 1703; o bé l'edició prínceps, pari-

12. FURIÓ, A.: *Carta histórico-crítica ... la antigua Pollentia*, p. 39; VENTAYOL, P.: *Historia de Alcudia*, Palma, 1982 (1927), I, p. 36 ss. Aquest últim autor relaciona el sepulcre i una estàtua de marbre de Luci Dentili Modest (descoberta, però, l'any 1687, i posteriorment destruïda), una inscripció dedicada a Quint Cecili Càtul (desenterrada l'any 1750 al Camp d'en França, després dipositada a Can España del carrer de la Portella), una medalla de coure de Juli Cèsar (apareguda l'any 1707 en època del pare del cronista Serra) i el grup de petits bronzes i altres bagatel·les suara descrites. El mateix Ventayol comenta altres troballes similars.

13. GARCÍA MARÍN, J.; PICAZO, A.: *La cultura de la Il·lustració a Mallorca. Llums i ombres de Bonaventura Serra*, Palma, 2009, p. 48. Cal corregir el nom d'alguns dels autors citats en aquest treball (Fluvio Ursino per Fulvio Orsini, Pingaron per Pingarrón). També hi ha una referència a un "Promptuario de medallas de Gestnero (1691-1761), autor que havia desenvolupat un estricte sentit filològic davant les interpretacions" (p. 49); per la cronologia, es tracta de l'alemany Johann Matthias Gesner, llatínia i professor universitari de retòrica, de qui tanmateix no he sabut localitzar cap llibre dedicat específicament a medalles, si més no amb el títol indicat. Podria tractar-se del *Promptuario de las medallas de todos los más insignes varones que ha avido desde el principio del mundo*, de J. M. Cordero (Lió, 1561)? Serra va reunir una quarantena de llibres d'antiguitats. Encara que no els detalli, vegeu GARCÍA MARÍN, J.: "La biblioteca de Buenaventura Serra (1728-1784) y otras bibliotecas del XVIII mallorquín", *Estudios Baleàrics*, 29-30 (1989), p. 113-117. Entre la bibliografia dedicada a Serra sobresurt l'estudi de PASCUAL BENNÀSAR, M. J.: *La Historia Natural de Bonaventura Serra i Ferragut (1728-1784), un ilustrado mallorquín*, Palma, 2003.

senca, de 1674, en dos volums i amb un títol no del tot idèntic); un catàleg de les medalles de Lluís XIV (segurament, les *Médailles sur les principaux événements du règne de Louis le Grand*, París, 1702); *l'Ensayo sobre los alphabetos de las letras desconocidas que se encuentran en las más antiguas medallas y monumentos de España* (Madrid, 1752) -més sovint conegut com *Obra de medallas desconocidas-*, de Luis José Velázquez de Velasco, marquès de Valdeflores; el *Recueil des médailles de peuples et de villes* en tres volums, de Joseph Pellerin (París, 1763); i, finalment, un diccionari numismàtic en castellà (sens dubte, el *Diccionario numismático general*, de Tomás A. de Gusseme, en sis toms, editat a Madrid entre 1773 i 1777).¹⁴

A la llibreria de Serra, aquests títols apareixen agrupats a l'epígraf *Antiguitats*, perquè els llibres de numismàtica no constitueixen un gènere del tot independent, sinó una faceta de l'erudició antiquària, que s'integrava en els coneixements d'història general. Llevat d'excepcions, la funció bàsica de la numismàtica era la de servir com a ciència auxiliar de la història, sobretot de l'antiga. Això no obsta perquè algunes medalles fossin avaluades també per altres mèrits i, en particular, per la seva raresa o singularitat i fins i tot pel seu valor estètic. En paraules de Martínez Pingarrón, traduint l'original del P. Jobert (p. 26), *el precio de las medallas no se ha de considerar precisamente por la materia, i [sic, passim] este es uno de los primeros principios de la Ciencia de las Medallas. Muchas veces una misma Medalla acuñada en oro será comun, i la misma en bronce será muy rara; i otras muy estimadas en oro tendran muy corta estimacion en plata, i en bronce.*

D'altra banda, Serra redactà l'any 1775 unes notes sobre la situació de les troballes arqueològiques efectuades a Mallorca destinades a Martínez Pingarrón, el qual les afegí, agraït, al pròleg de la citada *Ciencia de las medallas* ("dignos de que yo los manifieste al público"). Ja que és un text poc conegut, convé de recuperar-ne la part essencial:¹⁵

Las Antigüedades de Mallorca se pueden dividir en Medallas, Incripciones, Bustos, Estatuas, Vasos, Lámparas, Sellos, Fragmentos, i [sic, passim] otros géneros semejantes. I pertenecen a varios i distintos tiempos, de Fenicios, Griegos, Romanos, Godos, Moros, etc., singularmente las Medallas, i en algunas partes se conservan vestigios de una antigüedad remotísima, quales son los que llama el vulgo Clapers de Geganos [sic, per Gegants], que consisten en unas piedras

14. SERRA FERRAGUT, B.: "De bibliothecis, sive de earum praestantia et usu, institutione, collectione...", BPM, Ms. 608-609, vol. I, p. 279 ss. i 331 ss. (inventari de la biblioteca "serrariana", com l'anomenava el mateix autor). Els dos volums de Serra són un esbós o una primera versió d'un vertader manual de biblioteconomia.

15. MARTINEZ PINGARRÓN, M.: *Ciencia de las medallas con notas históricas y críticas*, p. XXIV-XVII. L'original a SERRA FERRAGUT, B.: "Recreaciones eruditas", I, Biblioteca del monestir de Montserrat, Ms. 470, p. 269.

de enorme grandeza sobrepuestas a otras de correspondiente magnitud, etc. Por lo que mira a Medallas, se encuentran no pocas Fenicias, o de letras desconocidas (...) De Griegas se han encontrado algunas, i entre ellas la de Cristo en mediano i pequeño bronce, que trae D. Antonio Agustín, según le ví citado en sus Diálogos, i al presente no tengo, i no puedo consultar, i otras del Siglo de Justiniano. También se han encontrado de Hebréas, o Amuletos Judaicos, el rostro de Cristo, e Inscripciones Hebraicas. De Romanas se encuentran un sin número, así de Consulares como de Imperatorias, en oro, plata, bronce, i aun algunas he visto de plomo, sobre que se duda si se acuñaron en este metal. Hace algunos años que en el Término de la Villa de Santanyi se encontraron de una vez mas de quinientas de oro i plata de bella conservación de muchos Emperadores Romanos, desde Nerón hasta Galba, i algunos posteriores a este. De Godos las hay de Wamba, Egica i otros. De Moros se encuentran asimismo no pocas en plata, i otros metales con caracteres antiguos Arábigos. De los Reyes de Mallorca hasta tiempo de los Reyes Católicos, de quienes vi una en oro, las he visto en oro o plata en poder de diversos sujetos, que unidas huvieran podido formar serie seguida sin casi ninguna interrupción.

De Inscripciones también ai muchas, principalmente de tiempos de Romanos (...) De Bustos y Estatuas, la cabeza de mármol de Flaminio, o sea de Metelo de que hablan Dameto en su Historia de Mallorca, i Verac en su Estado presente de España, i tiene D. Josef de Pueyo Marques de Campofranco en su Gavinete. Otra también Romana incógnita de mármol que tengo en mi poder, un Hércules de bronce de palmo o poco menos de alto, un Mercurio de bronce pequeño, otra figura o pequeña Estatua asimismo de bronce, que representa un hombre teniendo en su mano el estrígil, que está tomando los baños, un Mimo, etc., varios Ídolos, un Apis, pequeño de bronce, algunos Canopes, etc.

Patéras, Vasos, Lámparas Sepulcrales i otros utensilios, varios Siglos o Sellos, con sus Inscripciones se han encontrado también muchos i varios. Esta anotación parece suficiente para dar una breve noticia de las Antigüedades que se han hallado en esta Isla. Para lo demás no ai [sic] tiempo ni lo permiten las ocupaciones. Palma i Mayo 16 de 1775. Serra i Ferragut.

Per modèstia, Serra calla que alguns dels objectes relacionats eren de la seva propietat,¹⁶ inclòs un bust romà de marbre del qual no se'n dona més notícies.¹⁷ El cas és que, segons l' inventari *postmortem*, en el tram final de la seva vida,

16. S'hi refereix molt de passada FERRA, B.: "Estatuas de bronce halladas en Mallorca (notas de mi cartera)", *BSAL*, 12 (1909), p. 186-190.

17. Fa uns anys era propietat del comte d'Espanya, quan el publicà GARCÍA Y BELLIDO, A.: "Esculturas romanas de Pollentia", *Archivo Español de Arqueología*, 83-84 (1951), p. 53-65. Els béns que llegà Serra a la seva germana passaren, per haver mort aquesta sense successió, al cosí Bartomeu Serra i Bennàsser de Monnàber; la néta d'aquest últim, Maria Josepa Serra i Colubí, va casar-se l'any 1874 amb Enric d'Espanya i Truyols, fill del segon comte d'Espanya.

Serra havia augmentat la col·lecció de monedes, a més de conservar la resta d'artefactes arqueològics. D'acord amb l'inventari: cinc estatuetes de bronze; altres quatre fragments de bronze; diversos trossos de pedra, de terra de degotís i de terracota de gerrer, *que pareixen ser d'en temps de Romans o dels Moros*, una vaga manera d'establir cronologies que ha perdurat fins avui en dia en el costum popular. Quant a les monedes, en tenia cent vint-i-set, totes antigues i de diàmetres diferents, a més d'altres dues petites de plata.¹⁸

La mort del cronista s'esdevingué el 17 de desembre de 1784, a cinquanta-sis anys d'edat, i la redacció de l'inventari va començar una setmana després. Com a marmessor del difunt i com a procurador de l'hereva, l'única germana del cronista, actuà el cunyat Joaquim Fiol i Estade de Montcaire, que ens en dóna detalls en el seu famós *Dietari*. No havia passat un mes quan, el 20 de gener, ja se li presentava un eventual comprador del monetari: *És vingut a mon Estudi D. Guillem Callar, el qual me ha dit que desitjave ser preferit en la compra de las Medalles de Bonaventura*.¹⁹ S'endevina que podien existir altres candidats. Tanmateix, la feina d'inventariar no s'acabà fins a mitjan mes d'abril. El 18 d'aquell mes, Fiol li ho va participar personalment a Descatlar, ja que aquest era legatari del difunt per catorze toms de *l'Espanya Sagrada* de Flórez, un diccionari d'antiguitats, que hem d'identificar amb de Gusseme abans citat, unes *Excavaciones* de Granada en cinc toms,²⁰ una pintura al·legòrica en què figurava Europa -el mateix Serra l'atribuïa a Pietro da Cortona- i les *produccions naturals*, és a dir, un petit gabinet de curiositats marítimes i terrestres, un atavisme que evoca les *Kunstkammern* o *Wunderkammern* barroques. De pas, el beneficiari va aprofitar per inquirir sobre la possibilitat de fer-se a mans el *cocodrilo* (*me ha insinuat sobre el cocodrilo, a que he respost no estar en intel·ligència que fos producció natural*), el qual, en efecte, dissecat i farcit de palla, penjava del sostre d'una estança de Can Serra, a la manera del popular *drac de na Coca* de Can Rosselló, actualment conservat al Museu Diocesà de Mallorca. Ben mirat, hom deu interrogar-se si no serà el mateix animal, perquè, llegendes populars a banda, de l'exemplar de rèptil capturat presumptivament pel capità Bartomeu Coch, d'acord amb el relat de J. M. Bover, no se'n coneixen ni l'origen exacte (en tot cas, hauria aparegut al carrer de la Portella, casualment a tocar de Can Serra) ni les vi-

18. ARM, Protocols, 5914, f. 1-26, en particular, f. 13v. No hi apareix una relació completa de la llibreria, que ocupava dues habitacions de Can Serra del carrer de la Portella. Un problema que calia resoldre era la titularitat dels llibres, ja que també n'hi havia del pare del difunt, el jurista i oïdor de l'Audiència Miquel Serra Maura, i del seu avi matern Francesc Ferragut, doctor en medicina. Amb el temps, el cunyat Dr. Joaquim Fiol en va lliurar un miler al marquès de Campofranco (ja que n'era l'hereu), però la resta va ser consignada al convent de Sant Francesc (en bona part havien estat propietat del pare del cronista), llevat dels que havien estat propietat del seu propi avi, el jurista Llorenç Fiol i Flor, i del Dr. Pere Suau, antic advocat dels pobres.

19. PONS, A.: "Dietari del Dr. Fiol (1784-1785)", *BSAL*, 24 (1932-1933), p. 112 ss. L'obra va ser immediatament publicada en dos volums pel mateix autor.

20. Pel tema de les excavacions i falsificacions setcentistes a Granada, vegeu MORA, G.: *Historias de mármol...*, p. 87 ss.

cissituds anteriors a l'exaltació que en feren els nostres escriptors romàntics.²¹ El cas és que, finalment, el 18 d'abril de 1785 Fiol enviava a Descatlar el cocodril, les tres medalles de plata, les cent trenta-vuit medalles de bronze (ja es veu que o bé el notari o bé el marmessor no les havien comptat amb exactitud; de cent vint-i-nou han passat a cent trenta-vuit), les estatuetes i la resta del petit tresor arqueològic. No se'ns diu res del pagament fins al 22 de juliol, quan Descatlar li assegurarà que tornaria el cocodril, sense més explicacions, i que per les medalles *ha dit faria dir Misas*. L'1 d'agost es rebia de l'interessat un rebut –l'únic documentat- de quinze misses per valor de poc més de tres lliures (*el que he hagut admetrer per la nota de mà de dit Callar per el valor de las monedas antiguas*), senyal que el marmessor dispensava al comprador un tracte de favor o que llavors la numismàtica sols tenia per a ells un valor cultural, no gens crematístic.²² De les posteriors vicissituds del monetari no hi ha notícies, com tampoc n'hi ha gaires del nou possessor, Guillem Abrí-Decatlar i d'Olesa (1746-1801), més enllà de paleses virtuts patriòtiques.²³ La dispersió d'aquest monetari no degué ser immediata, perquè a mitjan segle XIX encara el va veure a la mateixa casa el peculiar Ramon Medel.²⁴

Contertulians

A Mallorca, l'afecció numismàtica i antiquària de Bonaventura Serra no era del tot excepcional, encara que fos minoritària. Se'n feia ressò un foraster contemporani, José Vargas Ponce, col·laborador de Vicente Tofiño durant l'aixecament de les cartes hidrogràfiques del Mediterrani, que va visitar l'illa durant els primers mesos de 1784:²⁵

Monetarios fue selecto el de don Gabriel Flor, del que se conservan en varias manos algunas medallas, y en el dia las del Canónigo Don Ramón Togores, el Coronel Don Juan de Salas, el Oficial de Milicias Don Bartolomé Rubí, y otros curiosos (...) Las medallas que se encuentran en gran número, y sin hablar de la de Annibal y el Testamento del Romano, que refiere Dameto, y cita también Don Nicolás Antonio, calificando uno y otro de espureo, son las de Metelo, que trae Fulvio Urcino, Vaillant y otros; la de oro con la palma y el caballo; la de

21. LLOMPART, G.: "La leyenda palmesana de Es Drac de Na Coca", *BSAL*, 38 (1981), p. 157-166. Si la meva hipòtesi és correcta, caldrà esbrinar algun dia la transmissió de la bèstia des de Can Serra a Can Rosseülló.

22. Cfr. MORA, G.: *Historias de mármol...*, p. 159.

23. RAMIS DE AYREFLOR, J.: *Alistamiento Noble de Mallorca del año 1762*, Madrid, 1999 (Palma, 1911), p. 317-319; BOVER, J. M.: *Varones ilustres de Mallorca*, Palma, 1847, p. 451-454.

24. MEDEL, R.: *Manual del viajero en Palma de Mallorca, Palma, 1989 (1849)*, p. 113: *En su interior [Can Catlar] ostenta suntuosas antigüedades; tales como escogida tapiceria; dos cómodas o bufetes de concha y nacar embutidos, intercalados de buenas pinturas en oristas; mesas de jaspe en las que el mármol forma graciosos dibujos; buenas monedas del tiempo del imperio romano y de los cuños mallorquines...*

25. VARGAS PONCE, J.: *Descripciones de las Islas Pithiusas y Baleares*, Palma, 1983 (Madrid, 1787), p. 67 ss.

Canope rarísima; la de Augusto con la Palma; la de Crispo, las Consulares de M. Balbo, Hostilio, Sacerna y otros; la antiquísima de plomo muy extraña; la de Decio con contraseña de Mallorca inédita y rara; las de Gordiano Africano, Domicia, Pulcheria y otras, y las 500 de oro y plata que se encontraron en Santagui [sic], desde Galba hasta el baxo Imperio. También se encuentran fragmentos de bronce, la pequeña estatua de Hércules, y la pierna de bronce que tenía Focos; un dedo de enorme magnitud y bella hechura que tiene otro particular; la figura del que toma los baños con su estrígil en la mano, que posee Serra; un toro pequeño de bronce y otros utensilios, fragmentos, mosaicos, vasos de tierra, lámparas sepulcrales, etc., de que tiene completas apuntaciones el mismo Serra, a que solo falta ordenarlas, como practicó ya con algunas de diversos tiempos en una breve memoria sobre antigüedades de esta Isla, que dirigió a Don Manuel Martínez Pingarrón, Bibliotecario de S. M., y la publicó en el prólogo de la obra de las Ciencias de Medallas (...) y en la preciosa Disertación sobre la llamada últimamente en Mallorca...

Però després el tema ha suscitat poc interès. De fet, són escassíssims els treballs dedicats a la història de la numismàtica balear, ja venerables i lògicament obsolets.²⁶ En el context que ens ocupa, interessa sobretot el testimoni d'Àlvar Campaner, per si mateix un notable col·leccionista, atès que relaciona els reculls privats més importants del seu temps i els del segle XVIII:²⁷

Otra de las fuentes, quizás la más preciada, de noticias y datos genuinos para el estudio de la numismática general, son las colecciones de monedas formadas desde el Renacimiento por los gobiernos y los particulares. Desgraciadamente para la numismática balear; los datos acerca de las que á ella atañen, llegados hasta ahora á mis manos, son sumamente escasos. Verdad es que, según asegura D. Buenaventura Serra en uno de sus innumerables manuscritos, hubo en Mallorca el siglo pasado copiosos monetarios pertenecientes á los Sres. D. Gabriel Flor, D. Ramón Togores, D. Bartolomé Rubí, D. Juan Salas y algún otro; pero ninguna indicación nos ha legado acerca de las piezas baleares que aquellos poseían, sí es que efectivamente las recogieron. En el siglo actual han existido, ó existen aún, que yo sepa, las colecciones siguientes: En Menorca: la de

26. La paraula grega νόμισμα i la llatina *nummus*, de la qual deriva numismàtica, signifiquen alhora moneda i medalla. En la literatura clàssica sobre el tema -i en la documentació que aquí es presenta- ambdós termes s'utilitzen com a sinònims, encara que la medalla classicitzant o de gust antiquari té una funció commemorativa, honorífica i onomàstica (en altres casos, pot servir com a joia i com a objecte de devoció). D'altra banda, el nom modern deriva del llatí *medalia*, que en origen es referia a una moneda (la meitat d'un denari). No cal dir que la moneda té un valor de canvi. Tanmateix, a la pràctica no sempre es distingien i totes dues tipologies integren els mateixos monetaris. Per a la numismàtica mallorquina, vegeu, entre d'altres, BOVER, J. M.: *Historia de la Casa Real de Mallorca y noticia de las monedas propias de esta isla*, Palma, 1855; i sobretot CAMPANER Y FUERTES, A.: *Numismática balear. Descripción histórica de las monedas de las Islas Baleares acuñadas durante las dominaciones púnica, romana, árabebaragonesa y española*, Palma, 1879 (com és comprensible, molt crític amb el sempre irregular Bover).

27. CAMPANER, A.: *Numismática balear...*, p. 38

los difuntos D. Juan y D. Antonio Ramis y Ramis, en la cual estudió el Sr. La Mármora las piezas púnicas-baleares; hoy en poder de un sobrino de aquellos señores, del apellido de Orfila, vecino de Mahon. En Mallorca (Palma): la del Sr. Marqués de Bellpuig, cuyo paradero ignoro completamente. La del Sr. Conde de Montenegro, formada, al parecer, por el Eminentísimo Sr. D. Antonio Despuig y conservada cuidadosamente por su familia. La del difunto Conde de Santa María de Formiguera, que conserva aún su hermano D. Vicente Ferrer de Sant Jordi. La muy completa del Sr. Conde de Ayamans, en la cual, según tengo entendido, se comprenden algunas de las que mencionó D. Buenaventura Serra el siglo anterior. Posee esta colección, entre otras piezas importantísimas, las únicas hasta ahora conocidas, labradas en oro por el Archiduque Carlos de Austria como Rey de Aragón y Mallorca. La de D. Joaquín María Bover, que posee hoy su heredero el Sr. D. Nicolás Brondo y Zaforteza. La de D. Jaime Conrado, que obra en poder de su hijo el Sr. Marqués de la Fuensanta de Palma. La de D. Jaime Prohens, conservada por su hijo Don Onofre. La de D. Jaime Planes, formada por dicho señor desde hace pocos años. La de D. Rafael Manera, en la cual figura un ejemplar del real de oro de Jaime II de Mallorca. Y la completísima de D. Miguel Capdebou, que adquirí yo en 1865, y uní á la mía.

Havent tractat del monetari de Bonaventura Serra, caldrà escriure alguna cosa de la resta de col·leccionistes coetanis. A una primera generació pertanyien Gabriel Flor i Lluís Focó (o Focos), els autèntics fundadors del col·leccionisme numismàtic mallorquí, sense que puguem negligir fra Gaietà de Mallorca i el paborde Guillem Terrassa, bé i que siguin figures menors en comparació dels dos primers; contemporanis de Serra foren Bartomeu Rubí i Ramon de Togores; i a una tercera generació pertanyien Joan de Sales i el cardenal Antoni Despuig, als quals hem d'afegir els escultors Miquel Tomàs i el seu fill Francesc Tomàs.

Dissortadament, no m'ha estat possible descobrir dades rellevants d'alguns d'ells, si més no pel que fa a l'afecció antiquària. Així, de Joan de Sales i Cotoner (1741-1817) es coneix poc més que la filiació genealògica. I això no obstant les fonts antigues el fan poeta en espanyol i en català, afeccionat a les matemàtiques, l'astronomia i la numismàtica, poliglota i bon col·leccionista de pintura, a més de militar de carrera.²⁸ Era amic de Jovellanos, que en les seves *Memorias* l'anomena *sabio brigadier*,²⁹ a més de fer-ne un lacònic però expressiu retrat,

28. BOVER, J. M.: *Biblioteca de escritores baleares*, Barcelona-Sueca, 1976 (Palma, 1868), II, p. 337; DD.AA.: *Can Salas Major*, Quaderns Arca 12, 1993; CARBONELL, M.: "Col·leccionisme i importació de pintura a Mallorca en època moderna. La ruta italo-maltesa dels cavallers santjoanistes", en OLIVER, M. (com.): *L'orde de Malta, Mallorca i la Mediterrània*, catàleg d'exposició, Palma, 2000, p. 145-180 (en particular, p. 149-150). En aquest mateix catàleg (p. 138) es publica un retrat anònim de Joan de Sales com a tracista d'un pont (el projecte del qual apareix sobre una taula, al costat d'un rellotge, mentre que el personatge sosté una regla i un compàs), dempeus, davant d'una llibreria i d'un sextant astronòmic de muntura.

29. JOVELLANOS, G. M.: *Obras*, Barcelona, 1840, VII, p. 275.

arran d'una seva visita al castell de Bellver a finals de 1806.³⁰ *Visita de sobremesa del Sr. Brigadier D. Juan de Salas, que tiene aquí tanta opinión, así de erudito como de estafalarío; es pequeñito, flaquito, aviejadito, de ojos menudos y muy vivos y con aire de filósofo. Se habló mucho de arte...* Recorda J. M. Bover que ben aviat els hereus de Sales varen vendre *al peso* la seva col·lecció de medalles (*monetario muy numeroso*, ens garanteix), ocasió que ell mateix va aprofitar per adquirir-ne un bon grapat, sobretot d'emperadors romans.³¹ Després passaren per herència a la família Brondo i, finalment, es dispersaren.³² Una altra part del monetari del brigadier Sales fou adquirida per Antoni Furió, com ell mateix ho explica:

*Este sabio caballero que murió célibe y lleno de manías extravagantes, no legó sus preciosos libros, medallas y pinturas a un solo sujeto aficionado como él a esta clase de estudios y así es que se halla todo repartido entre varios de sus deudos. Aumenté mi monetario con más de doscientos ejemplares y muchos de ellos del tiempo del consulado, muy raros y bien conservados que según afirmó el platero a quienes los compré, eran procedentes del de D. Juan.*³³

Finalment, un nombre indeterminat de monedes emigraren a l'estranger, segons un altre testimoni d'aquell temps:³⁴

Les salons de ce personnage [Bernat de Sales] renferment aussi d'excellentes peintures, la plupart acquises par son oncle le brigadier D. Juan Salas. Le

30. Cit. per LLABRÉS BERNAL, J.: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX, I* (1801-1820), PALMA, 1958, p. 524.

31. El prologuista anònim de la *Biblioteca de escritores baleares* recorda el monetari de Bover: *Desde su primera juventud hasta sus últimos años no perdió la menor coyuntura de adquirir ejemplares de las monedas antiguas que se encuentran en las excavaciones de varios puntos de nuestra isla, y una vez empezada la colección no hay que pensar en que desistiera por las dificultades de proseguirla (...) Así pudo formar, clasificar y arreglar una colección de monedas antiguas que si no es la más copiosa de la ciudad, tiene al menos, a juicio de inteligentes el mérito de ser la más completa y escogida. Para formarse de ella una ligera idea basta ver la lista impresa en casa de Gelabert en 1866, donde se encuentran, si bien de una manera sobrado compendiosa, desarrolladas las series de los Emperadores de Roma y de Constantinopla, de los reyes godos y vándalos, y de una multitud de familias romanas que la componen...* L'inventari es troba a BOVER, J. M.: *Lista de las monedas que forman la colección numismática de D. Joaquín María Bover cronista que fue del Reino de Mallorca*, Palma, 1866. Del monetari de Sales, J. M. Bover resalta una medalla gran de Marcia Fúlvia, descoberta a Santanyi l'any 1761.

32. MAIER, J.: *Noticias de antigüedades de las actas de sesiones de la Real Academia de la Historia (1834-1874)*, Madrid, 2008, p. 292. En la sessió ordinària de 15 de març de 1867, *se da cuenta de un oficio de Nicolás Brondo en el que ofrece en venta el monetario de Joaquín María Bover, correspondiente que fue de la Academia en Mallorca; se acuerda que informe el Anticuário*. Vegeu, a més, LLABRÉS, G.: "Los manuscritos de Bover en la biblioteca de Don Nicolás Brondo y Bellet (1893)", *BSAL*, 31 (1962), p. 255-257.

33. FURIÓ, A.: *Diccionario Histórico de los Ilustres Profesores de las Bellas Artes en Mallorca*, Palma, 1946 (1839), p. 252-252. Sobre el monetari de Furió es pot consultar el manuscrit autògraf conservat a la Biblioteca March de Palma, Autògrafs i manuscrits mallorquins VI/2): FURIÓ, A.: "El Monetario o sea colección de medallas y monedas tanto antiguas como modernas de que se compone el arcón numismático de D. Antonio Furió y Sastre (Palma, 1833)". Hi llegim: *Habiéndome aficionado a mediados del año 1817 al estudio de la anticuaría, siendo la numismática una de las partes integrantes de este estudio, llamé muy luego mi atención y de aquí me vino el deseo de formar un Monetario aunque en miniatura...* Recorda algunes troballes recents i es queixa hiperbòlicament de la seva dispersió (*a quintales han pasado a aumentar varios gabinetes de la península*).

34. CABANELLAS, J. *Le Cicerone français à Palma de Majorque*, Palma, 1845, p. 76.

nombre des médailles que possédait cet érudit militaire était incalculable; mais à sa mort, sans respect pour leur mérite, elles furent vendues par ses héritiers. Et sans compter celles qui passèrent à l'étranger, les amateurs purent encore de celles qu'ils se procurèrent augmenter grandement leurs médailliers.

És el mateix Furió qui ens assabenta de l'origen d'una part del monetari de Sales. En efecte, tractant de l'escultor Miquel Tomàs (mort l'any 1809), en ressenya les inquietuds culturals:

Tomás supo aprovecharse en la escuela de tan acreditado profesor [Francesc Herrera] y juntando a su arte los conocimientos de historia Antigua, se aficionó a la numismática y llegó a reunir un número considerable de libros y de medallas, de las que compramos algunas a D^a. María, su hija, después de la muerte de su hermano D. Francisco. Aprovechándose de la mayor parte de sus libros y monedas el estudioso Brigadier D. Juan Salas, con los que aumentó su biblioteca y rico monetario.³⁵

El fill —que el va premorir-, l'escultor Francesc Tomàs i Rotger (1762-1807), acadèmic de mèrit de l'Acadèmia de Sant Carles de València i supernumerari de la de San Fernando de Madrid, a més de bon amic de Jovellanos, preferia col·leccionar pintures, dibuixos i gravats. Però també conservava monedes, com afirma el mateix Furió:³⁶ *a nosotros nos cupo la suerte de obtener algunos aunque pocos dibujos y estampas y diferentes libros que tratan de numismática, algunas medallas con que aumentamos nuestro monetario.*

Estricte contemporani de Sales va ser el cardenal Antoni Despuig i Dameto (1745-1813), una figura a bastament coneguda pel que fa a la faceta de col·leccionista antiquari, la qual cosa ens eximeix de prestar-li ara una atenció detallada. D'altra part, el personatge s'escapa de la tipologia que tractem, bàsicament la de l'afecionat que desplega la seva erudició o una passió antiquària en l'àmbit local. El col·leccionisme de Despuig assoleix una altra dimensió, més ajustada als estàndards del món antiquari romà i internacional. Tanmateix, convé de fer referència a un tema fins ara desatès, el del seu monetari. L'única informació

35. FURIÓ, A.: *Diccionario Histórico...*, p. 272. A més, CARBONELL, M.: "Tomàs, Els", *Gran Enciclopèdia de la Pintura...*, vol. 4, p. 309-312.

36. FURIÓ, A.: *Diccionario Histórico...*, p. 276. L'artista no va deixar descendència del seu malavingut matrimoni amb Joana Aina Lliteres, però sí una filla natural. Vegeu JOVELLANOS, G. M.: *Colección de varias obras en prosa y verso*, Madrid, 1832, V, p. 306-309. Tomàs va morir l'1 d'abril de 1807 sense dictar testament i va ser enterrat a l'església de Sant Nicolau. Crec que és l'homònim, del qual no consta l'ofici, que poc abans de morir havia lliurat a un tal Marià Duran la clau d'un canterano perquè la consignés a Joan Binimelis, canonge i catedràtic d'universitat. El mateix dia de la mort de l'escultor Tomàs, cosa que no sembla casual, el Dr. Binimelis obrí el moble i hi trobà diversos papers (per exemple, cinc rebuts de la coparticipació del difunt en diferents naus; i un val per 150 lliures de Nicolau Brondo, un detall que confirmaria que es tracta de l'artista, perquè el noble li havia encarregat dues tribunes de fusta per a Sant Nicolau, ja desaparegudes), però endemés diverses joies i monedes d'ús corrent, un saler de plata, una medalla *de apremio*, una miniatura de porcellana, quinze camafeus de qualitat fina i dos d'ordinaris (una prova més dels interessos antiquaris de Francesc Tomàs). Provisionalment, se'n va fer càrrec el cunyat Antoni Oliver, casat amb Antònia Tomàs (ARM, Protocols, 0-354, f. 661).

coneguda, molt genèrica, ens la proporciona J. M. Bover, que el qualifica de selecte, a més de recordar que integrava diferents sèries: la de colònies hispanes, *bastante completa*; la consular, *muy adelantada*; i la imperial, gairebé exhaustiva. A més, incloïa monedes àrabs, hebrees, gòtiques i modernes. Assegura que s'havia format a partir del monetari de l'arquebisbe Antoni Agustín, *y de varios que adquirió el cardenal Despuig*.³⁷ Això no obstant, és probable que l'hagués començat abans de traslladar-se a Roma com auditor de la Rota. Caldrà deixar aquest tema per una altra ocasió, però convé d'avançar que el recull de Despuig es pot refer gràcies a la documentació inèdita del seu arxiu personal dipositat a l'ARM. Per exemple, a partir de la "Lista de las monedas que poseo, las que anoto según las tablas y números que se hayan [sic] publicadas por el Rv. P. H^o. Flores en sus tres tomos de Colonias y municipios de España".³⁸ Allí apareixen ressenyats quaranta camafeus, una llarga relació per ordre alfabètic de monedes (tant de les conegudes com de les presumptivament inèdites, indicant-ne l'estat de conservació), una sèrie imperial romana de bronze, una sèrie de monedes de plata (la majoria romanes i unes poques de medievals), una dotzena de monedes d'or *godas*, i gairebé una setantena de monedes de plata d'emperadors romans. D'antuvi, sembla un inventari redactat abans del sojorn italià, la qual cosa no exclou que l'hagués augmentat posteriorment, per exemple amb una part del monetari d'Agustín. Un segon inventari, que data de l'inici del segle XIX, permet de saber que sumava 4.597 monedes, a més de dues dotzenes de *camafeus*.³⁹ Paradoxalment, a la mort del cardenal el recull numismàtic restava sense ordenar, si fem cas del testimoni del barceloní Joan Cortada:⁴⁰ ... *un monetario antiguo, mas como está sin colocar y recogido en saquillos no es posible formarse de él una idea. Las muchas medallas que andan por las mesas de la biblioteca, sueltas, envueltas en papeles y hacinadas en saquillos, todas las cuales son sobras del monetario, dan lugar a creer que este es copiosísimo...*

Quant a Ramon de Togores i de Sales (1723-1788), fill dels comtes d'Aiamans, canonge de la Seu i antic col·legial de Lluç, important numismàtic i bibliòfil, cosí del citat brigadier Sales, n'he reunit algunes dades noves, però fóra

37. BOVER, J. M.: *Noticia histórico-artística de los Museos del Emmo. Sr. Cardenal Despuig existentes en Mallorca*, Palma, 1846, p. 224. Sobre la dispersió del monetari de l'arquebisbe Agustín, vegeu ALCINA, J. F.: "La dispersión de los libros y monetario de Antonio Agustín (1586-1594)", en MAESTRE, J. M. *et alii* (eds.): *Humanismo y pervivencia del mundo clásico. Homenaje al profesor Antonio Fontán*, III.1, Alcanyis, 2002, p. 331-358. A la mort del prelat, les monedes d'or i plata passaren a mans de Muzio Passamonti, col·lector apostòlic a Espanya, mentre que les de bronze foren enviades a l'Escorial.

38. ARM, Arxiu del marquès de la Torre, Cardenal Despuig, llig. 6, plec 11.

39. CARBONELL, M.: *El cardenal Despuig: col·leccionisme, Grand Tour i cultura il·lustrada*, Consell de Mallorca, Palma, 2013. S'hi fa referència a les vicissituds de la col·lecció i s'hi transcriuen en apèndix els dos inventaris (p. 164). Subsisteix un residu d'aquest monetari a Barcelona, en mans de l'orde dels caputxins, però de moment no ens ha estat possible d'examinar-lo

40. CORTADA, J.: *Viaje a la Isla de Mallorca en el estío de 1845*, Palma, 2008 (Barcelona, 1845), p. 179.

redundant repetir aquí el que he escrit recentment.⁴¹ Tot i així, a tall de testimoni, resultarà a bastament significatiu reproduir algunes clàusules del seu testament que palesen l'esperit il·lustrat que el guiava, no exempt d'un fort component elitista, com era habitual entre els intel·lectuals de l'època. Per exemple, exigeix que la seva biblioteca resti vinculada al fideïcomís dels Togores i comtat d'Aiamans, sense alienacions, *pues és la mia voluntad que sempre sia conservada íntegra y sens disminució, para que de este modo servesca para los qui seran aficionados a las ciencias y se puguén aprovechar en ella los descendents de la nostra casa y familia qui seguirán la carrera de los estudios al mayor servicio de Déu nuestro Señor*. A més, adduint elevats ideals intel·lectuals i gentilicis, reclamava la conservació íntegra del gabinet d'antiguitats:

...el Museo o Medellari de antiguedads que tinch y he format de medallas y antiguedads encontradas en Mallorca, manant igualment que per ningun pretexto ni motiu se extregue de ell medalla ni antiguedad alguna, axí de terra com de or, plata, plom y de bronzó, per ser la conservació y memòria de estos monumentos antichs, no sols de gran curiosidad y utilidad per las familias, sí també de molta ensenyanza y adelantament en las historias y belles lletras, a lo qual se deu aplicar qualsevol Noble per arreglar las suas operaciones conforme al seu naxament, al mayor servicio de la Ley, del Rey y al de la sua Pàtria.

Ara podem afegir que aquest monetari, que es va dispersar juntament amb la biblioteca fa un centenar d'anys, s'havia alimentat de les col·leccions d'alguns dels erudits locals que aquí ens ocupen i dels quals parlarem tot seguit, com ara Gabriel Flor, Lluís Focó i, molt probablement, Bartomeu Rubí. Assegura l'arxiduc Lluís Salvador que la biblioteca del canonge Togores assolia els onze mil volums, mentre que el monetari reunia set mil monedes, de les quals cinc mil eren d'època clàssica, mil cinc-centes de l'edat mitjana, i la resta modernes. Ara com ara, devem la descripció més exhaustiva al citat J. Cortada:⁴²

Dejando a un lado más de quinientas medallas que dicho conde [d'Aiamans] tiene sin colocar, el monetario que está arreglado no sólo es el mejor de Palma, sino que debe calificarse de primer orden. Se compone de dos mil trescientas piezas, y a excepción de un reducido número todas están tan perfectamente conservadas que no se atreverá a desear tanto el más ambicioso numismático (...) Dividiendo el señor conde las medallas en modulo máximo, en módulo mediano, en módulo mínimo, y en plata, ha venido a formar cuatro monetarios, puesto que en cada una de estas series hay medallas de todos los emperadores y emperatrices desde Augusto hasta Juan Zemises. Sólo le falta uno, y no es por cierto

41. CARBONELL, M.: "Ramon de Togores i de Sales (1723-1788): numismàtic, bibliòfil i benefactor de Lluç", *Corona Literària. En honor de la Mare de Déu de Lluç (Mallorca) en el 125è aniversari de la seva coronació pontificia (1884-2009)*, Lluç, 2014, p. 233-258.

42. CORTADA, J.: *Viaje a la Isla...*, p. 161.

Othon, pues lo tiene en plata y en cobre verdadero y magnífico. Estas cuatro series están además encabezadas con su respectiva medalla de Julio César, de quien tiene una de oro en la colección de este metal que es bastante copiosa. Lo más admirable es la profusión de algunas medallas, pues hay de un mismo emperador treinta, cuarenta, cincuenta, cada una de distinto reverso; y de Trajano tiene setenta y cinco de plata y otras tantas de cobre, todas de distinto cunio [sic] (...) La colección de colonias y municipios es buena, pero le aventaja en mucho la de consulares que es riquísima y cuenta con algunos ejemplares muy raros...

Bartomeu Rubí i Peña

Fins ara també era pràcticament un total desconegut Bartomeu Rubí i Peña (1722-1799), tinent del regiment de milícies de Mallorca, que va reunir un considerable monetari segons les fonts coetànies, a més de conservar la *Tabula patronatus bocchoritana* de Can Vivot –ínterim, en el gabinet dels caputxins-, que fou eruditament glossada per Bonaventura Serra just després de la seva descoberta.⁴³ Rubí procedia d'una família d'extracció relativament modesta (el rebesavi i el besavi gestionaren una apotecaria davant de l'església de Sant Miquel)⁴⁴, però que va prosperar gràcies a l'activitat mercantil de l'avi patern, Joan Baptista Rubí i Pol,⁴⁵ i del pare, Joan Baptista Rubí i Horrach.⁴⁶ Llavors, la família residia a Can Rubí, al carrer del mateix nom -l'any 1800 la casa era valorada en 5.000 lliures-, encara que posseïa tres botigues més a la mateixa parròquia de Santa Eulàlia i unes altres cases grans al carrer de Sant Francesc.⁴⁷ L'heretat va passar al fill primogènit, Joan Baptista Rubí i Peña, doctor en teologia i beneficiat a Muro, que va morir l'any 1808 després d'haver nomenat hereu el fill d'un cosí germà, Bartomeu Peña i Canals.⁴⁸ El seu germà Bartomeu Rubí i Peña, fa-

43. BERARD, G. de: *Viaje a las villas...*, p. 76. Cfr. SERRA FERRAGUT, B.: *Disertación histórica sobre una inscripción romana del pueblo Bocchoritano, hallada en Mallorca en el territorio de la villa de Pollença en el año de 1765*, Palma, 1766. Aviat el va citar –i corregir- MASDEU, J. F.: *Historia crítica de España y de la cultura española. Suplementos 1796-1800*, Madrid, 1800, XIX, p. 237-240. Vegeu, també, VENY, C.: *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe*, Roma, 1965, p. 38-40; GARCÍA RIAZA, E.: “Notas sobre el topónimo de la *Civitas Bocchoritana*”, *Mayurqa*, 24 (1997-1998), p. 165-167.

44. ARM, Protocols, 5468, f. 231; 1649, 9 de febrer: testament de Joan Baptista Rubí i Humbert, apotecari i aromater, fill de Pere Antoni Rubí, apotecari, i de Caterina Humbert; un germà del testador, el Dr. Francesc Rubí, va ser rector de Lluçmajor. Els Rubí tenien sepultura a Santa Eulàlia, davant de l'altar major.

45. ARM, Protocols, f. 127; 1703, 11 de novembre: testament de Joan Baptista Rubí i Pol.

46. ARM, Protocols, 4612, f. 76; 1723, 24 de març: testament de Joan Baptista Rubí i Horrach. Estava casat amb Florentina Peña i Canals, de Son Sales de Sòller. Tenia una germana, Caterina Anna, que restà donzella, i una altra, Margalida, casada amb Sebastià Canyelles i Mulet, de Binissalem, que no deixaren descendència. El testador va morir el 16 d'octubre de 1740. Deixà tres fills: Joan Baptista (l'hereu), Bartomeu (el nostre protagonista, que només va heretar la legítima, estimada pel seu pare en 2.000 lliures) i Caterina Anna, que restà donzella.

47. ARM, Protocols, 2234, f. 93; 1799, 16 de març: inventari de Joan Baptista Rubí i Horrach. Les cases del carrer de Sant Francesc foren alienades l'any 1746 a favor del notari Andreu Bestard.

48. ARM, Protocols, 2249, f. 70; 1799, 3 de març: penúltim testament de Joan Baptista Rubí i Peña. Se- gueixen uns codicils redactats l'11 de febrer de 1800. ARM, Protocols, 2241, f. 49; 1804, 2 de maig: últim tes-

dristern, va optar per la carrera militar. A la seva mort, sense haver deixat descendència de Cecília Ballester i Serra, l'heretà el germà prevere. Com explicava J. Ramis de Ayreflor, el fideïcomís familiar passà finalment a Pere Sancho de la Jordana i Sancho de la Jordana (mort l'any 1820), com a successor de Bartomeu Custurer i Horrach (mort l'any 1724), ciutadà militar i cosí del fideïcomitent.⁴⁹ Però, en realitat, aquest fideïcomís és el que havia instituït el pare del nostre protagonista: en el moment de la liquidació, el total pujava a 20.769 lliures i malla, encara que després de descomptar els llegats, les obres pies, les legítimes i altres detraccions, el romanent net sumava 8.948 lliures i escaig. I aquesta és la quantitat que va ser acceptada per l'esmentat Pere Sancho de la Jordana l'any 1800, després de signar una concòrdia amb el Dr. Rubí, que la hi lliurà en forma de dues cases menors al carrer de la Capelleria (ara del Sindicat) i sobretot d'un bon grapat de censals, inclosa la meitat d'un cens que la Corona pagava per drets de duanes i salines.⁵⁰ En canvi, la resta de béns -posem per cas, Can Rubí- va restar en mans del prevere i després del seu hereu. Hi hem de sumar els béns personals del germà Bartomeu -i per tant el monetari-, d'acord amb el seu testament, redactat el 25 d'octubre de 1797.⁵¹ Ara com ara resulta molt difícil resseguir el rastre d'aquestes medalles, sobretot perquè no acabaren en poder dels descendents. I és que, si fem cas de l'inventari *postmortem*, el Dr. Rubí ja les havia alienat en vida.⁵²

Lluís Focó i Palou del Reguer

No obstant la importància que, per a la història del col·leccionisme antiquari a Mallorca, tenen els noms fins ara adduïts, els dos peoners de la numismàtica local foren Gabriel Flor i Lluís Focó (o, segons alguns documents, Focos: potser una errònia transcripció fonètica de Foucault o Foucaut?),⁵³ dels quals puc oferir novetats biogràfiques. Lluís Focó (1699-1767), d'ofici mercader –o, mi-

tament de Joan Baptista Rubí i Penya. El cosí era Joan Penya i Ballester (1736-1816), de Son Sales de Sóller, que a més d'una renda anual va poder usufructuar fins a la mort els béns del testador. L'hereu, Bartomeu Penya, no deixà descendència del seu matrimoni amb Maria Francesca Mallol de Baltà i Estade de Montcaire.

49. RAMIS DE AYREFLOR, J.: *Alistamiento noble...*, p. 394-395 i 479-481.

50. ARM, Protocols, 2234; 1799, 16 de març i 1800, 14 de març.

51. ARM, Protocols, 2242, f. 27. Bartomeu Rubí va nomenar hereu universal el seu germà Joan Baptista i, per si fos necessari, el substituïa per un fillol, Salvador Gallard del Canyar. Per altra part, el nostre Rubí havia estat l'hereu del seu cosí germà Miquel Pons i Rubí, notari, que va morir l'any 1727 (ARM, Protocols, 4611, f. 58; 1726, 2 d'abril).

52. ARM, Protocols, 2241, f. 53; 1808, 12 de febrer.

53. Bover l'anomena *anticuario D. Luis Phoucous* en DAMETO, J; MUT, V.; ALEMANY, G.: *Historia General del Reino de Mallorca*, vol. II, Palma, 1841, p. 622. I, indistintament, *D. Luis Focos anticuario célebre del pasado siglo* en BOVER, J. M.: "Idea de las monedas que desde los siglos más remotos han circulado en la Isla de Mallorca y de las acuñadas en la misma" (manuscrit redactat per encàrrec de l'Académie des Sciences, Belles Lettres et Arts de Besançon, que sembla l'origen d'altres obres del mateix autor; cfr. supra n. 26), en les "Misceláneas Históricas", IV (1827), p. 272, conservades a la Biblioteca March de Palma.

llor dit, botiguer-, era fill del també mercader marsellès Josep Focó⁵⁴ i de l'alonera Magdalena Palou del Reguer i Vidal. El nostre Focó tenia vel·leïtats culturals, tant literàries com antiquàries. Fins fa poc sols en sabíem el poc que va deixar escrit J. M. Bover, però recentment ens n'ha proporcionat més informació D. Garcias.⁵⁵ Focó és conegut per haver traduït de l'italià al castellà la tragèdia *Merope* del marquès Scipione Maffei –per altra part, fundador a Verona del primer museu lapidari d'Europa, encara existent- i del francès al català *El malalt imaginari* de Molière. Qualificat d'*ingenioso y docto* per Bonaventura Serra, que l'admeté a la seva tertúlia, com també a la major part dels col·leccionistes que aquí apareixen, va reunir un selecte recull de monedes antigues, inclosa una curiosa medalla trobada a Alcúdia en què figurava el bust de Crist i, al revers, una inscripció en hebreu, peça que després va ingressar al gabinet dels caputxins.⁵⁶

Al seu temps, Focó gaudia fama d'erudit antiquari. Així, galejant d'aquesta condició, va ser cridat a declarar l'any 1751 en el procés de beatificació de

54. Aquest Josep Focó, fill de Jacques Focó, era cosí del també mercader marsellès Jaume Suffren i Gas-tinell –dos llinatges no del tot infreqüents a la Provença-, com es desprèn del testament d'aquest últim (ARM, Protocols, S-1047, f. 52; 1671, 27 d'agost). El 3 d'octubre de 1674 Maria Quetgles, vídua del doctor en drets Antoni Bennàsser i en primeres núpcies de Lluís Xibaud o Chibaud, igualment un mercader oriünd de Marsella, llogava a Focó per tres anys unes cases amb botiga adjunta, que pertanyien a l'heretat del primer marit, situades davant de la Cadena de Cort, anant al carreró del Formatge (ARM, Protocols, S-994). Després, Focó va comprar el mateix edifici, que l'any 1767 era valorat en 570 lliures (ARM, Cadastres, D-1261, Santa Eulàlia, 2ª part: Focó hi és qualificat de llibreter). Anys més tard, els hereus del seu fill vengueren *les cases de la Cadena de Cort* per 1.025 lliures. A més, els Focó posseïen unes cases al carrer dels Bobians (o del Bordell) i quatre immobles menors a la parròquia de Santa Eulàlia. Encara, entre 1692 i 1701 foren propietaris de la Vela d'en Bibiloni, prop de dues quarterades al camí d'Inca (GOMILA, L. I.: *Derechos sobre el agua de la Fuente de la Vila en la Huerta de Palma*, 1868, Palma, 2000, I, p. 79).

55. BOVER, J. M.: *Biblioteca...*, I, p. 301; GARCÍAS ESTELRICH, D.: "Luis Foco (1699-1767) y la defensa del teatro neoclásico", *BSAL*, 54 (1998), p. 243-260.

56. BOVER, J. M.: *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca*, Palma, 1836, p. 101: *En el monetario del gabinete de historia natural que tenían los padres capuchinos de esta ciudad antes de su ex-claustración existía un medallón a manera de amuleto, que adquirió el anticuario D. Luis Focos cuando se desenterró a corta distancia de la ciudad de Alcudia. Tenía en su anverso la figura de Cristo, con cuyo motivo lo creía el mismo Focos acuñado en tiempo del emperador Felipe, que muchos sienten fue cristiano y en su tiempo florecieron las artes; y en su reverso una inscripción hebrea, que un jesuita del colegio de Trilingüe en Marsella latinizó de esta manera. Messias Rex venit in pace et populus hominum pactis et vicens. El mateix autor hi insisteix en un manuscrit conservat a la Real Academia de la Historia de Madrid, insinuant, a més, que Focó havia redactat una descripció de la seva col·lecció: *El erudito D. Luis Focos posehía también una de estas monedas en gran bronce, con imagen de Cristo en su anverso y caracteres hebreos en su reverse, y al hablar de ella en la descripción de su monetario dice: Esta medalla parece haber sido amuleto como lo indica el agujero que tiene a lo superior, los caracteres que se ven en su reverso son hebreos, y habiendo enviado una copia de ellos a un jesuita del Colegio Trilingüe en Marcella [sic] lo latinizó así: Mesias Rex venit in pace et populus hominum factus et vicens. Las palabras hebreas son Messiah nelek bar bec aloom se om Adam machoiii hai. Me parece acuñada en tiempo del emperador Felipe, que muchos sienten fue cristiano y florecieron en su tiempo las artes. Se encontró en 1753 en el distrito de la ciudad de Alcudia en la huerta llamada Camp d'en France. Hasta aquí el Sr. Focos.* Vegeu BOVER, J. M.: Ensayo sobre las monedas antiguas y modernas que se hallan en Mallorca (1838), RAH, Ms. 9-5998-13, p. 254. No s'ha de confondre amb una medalla idèntica o molt semblant que el català J. Cortada va veure a Can Aiamans i que segurament també havia passat pel monetari de Focó. Potser ho aclareix –però no he tingut ocasió de consultar-lo- VILAFRANCA, FRALLUÍS de: "Misceláneas Históricas", III, p. 205 ("Dos medallas de Jesu-Cristo que tenía el Sr. Luis Focos"), conservades a la biblioteca de Can Vivot de Palma. En el mateix volum, el caputxí proporciona més dades de troballes arqueològiques.*

Ramon Llull.⁵⁷ En efecte, el 3 d'agost d'aquell any compareixia davant el bisbe Llorenç Despuig:

Ad secundum [a la segona pregunta] respondit: Jo me anomen Lluís Foco, som de edad de cinquanta-dos anys, som fill de Joseph Foco y de Magdalena Palou, cònjuges, som natural de esta ciutat de Palma, me exercito en la negociatura en vâries mercancias continuant en me casa el negoci que ja exercitaven mos pares y empleant molt temps de ocio en adquirir medallas antigas de emperadors, cònsuls y colònias, tant del alt com del baix sigle, y també modernas de nostros reys de Aragó, y també entallos, cameos y inscriptions antigas, y ab la negociació o mercancia y tenint casa pròpia y altres béns tinch per a passar la vida ab tota decència.

Afegia que havia confessat i combregat el dia abans, que mai no havia estat excomunicat ni incriminat en processos criminals i, finalment, justificava la seva presència:

Per lo que ja tinch dit emplear los ratos de ocio y molt temps en las antiguallas expresadas y delectant-me en llegir inscriptions antigas he adquirit bastant conexamant per poder conèxer las lletras corresponents a cade sigle respective e inferir de aquí la sua major o menor antiguedat, per lo que ha observat des de lo any 1722 en 1729 trobant-me en la ciutat de Roma y he continuat después en Mallorca, axí en los llibres de antiquaris com en làpidas y medallas, y encare que per lo referit puga formar prudencialment judici de en quin temps sia feta la inscripció, però no poré judicar qui era el artífice qui la sculpí.

Ara no ve al cas detallar les declaracions que prestà en relació a les relíquies lul·lianes el nostre *peritus antiquarius*, com l'anomena el document, però sí que convé de remarcar la insistència que posava en la seva afecció i el seus coneixements:

... las quals cosas dich y declaro per haver tingut la curiosidad de cosa de vint y vuit anys a esta part en recullir medallas consulars e imperatòrias de alt y baix sigle y de colònias, de làpidas entelladas y de baix relleu, monedas de los antichs reys de Aragó y de Mallorca en or, plata y metal, y haver-me empleat y entretingut en llegir las que se troban en alguns doctos autors antiquaris, tant en el temps que habití en la ciutat de Roma com en Mallorca, conservant el dia de vuy en mon poder molts de ditas medallas y curiosidats, ab cuyas observacions y pràctica he pogut observar las diferencias de un en altre sigle del modo de formar-se semblants caracteres y inscripciones. Et ita pro veritate respondeo.

Així, doncs, el gust pel món clàssic se li va desvetllar als vint-i-tres anys, més o manco, coincidint amb l'inici d'una estada de set anys a Roma, qui sap si jus-

57. ADM, Procés de beatificació de Ramon Llull (1751), f. 22 *passim*. Agraieixo cordialment la informació a Miquela Sacarès.

tificada per la professió de mercader, qui sap si provocada per la guerra de Successió –cosa a primera vista menys probable, perquè el conflicte havia conclòs set anys enrere, però no impossible, ja que conservava una moneda de l'Arxiduc-, o qui sap si motivada simplement per l'ànima d'ampliar els seus horitzons culturals. El cas és que Focó va morir fadrí, havent nomenat hereus a parts iguals la seva ànima, en forma de misses al convent de Sant Francesc, i els pobres de l'Hospital General.⁵⁸ Per això, els seus béns foren ràpidament venuts en subhasta pública.

Per una vegada, l'inventari *postmortem* en detalla la col·lecció numismàtica.⁵⁹ Algunes monedes estaven embolicades en paper:

*un paperet ab diferens filets de or y duas monedas també de or de pes de quatre tomins y sis grans*⁶⁰ (...)

(Segueixen tretze altres entrades que fan referència a monedes de plata no identificables, dels emperadors Trajà, Nerva, Vespasià, Antoni Pius, etc., i a una moneda d'or de Carles VI d'Àustria, entre altres)

En total, sumen cent setanta-nou monedes, sense comptar les que no es detallen i que estaven embolicades en dos papers. Llevat de la de coure amb l'efigie de Jesucrist, de la de l'emperador Carles (és a dir, el que fou Arxiduc d'Àustria) i d'algunes monedes espanyoles, era un conjunt format bàsicament per monedes i medalles d'emperadors i cònsols romans. Ara bé, el recull numismàtic de Focó no s'acabava aquí, ja que n'estotjava el gruix en un moblet fabricat *ad hoc*, és a dir, un monetari amb els corresponents prestatges i calaixets, segurament de fusta, encara que també n'hi havia de metàl·lics:

Ítem un medellé ab deu pots [sic, per posts] demunt de las quals se trobe lo siguent.

(Segueixen quaranta entrades amb mencions no identificables de monedes de coure que podrien ésser romanes i, després altres d'argent amb la denominació de duros i pessetes i d'or en escuts i les mencions de "reials mallorquins i malla", "duros de columna", és a dir columnaris, "lluïsos d'or" i "carotes" i "crusados de Portugal")

58. ARM, Protocols, V-258, f. 123; 1767, 8 de juny: testament de Lluís Focó.

59. ARM, Protocols, V-258, f. 127; 1767, 19 de juny. Al costat d'una variada llibreria, que tanmateix no delata cap passió antiquària, apareix una *estatua de bronso*, sense més detalls.

60. [Marco castellano] *En Castilla y León tiene cada marco 8 onças. Cada onça 8 ochavas. Cada ochava 6 tomines. Y cada tomin 12 granos.* Vegeu ARFE, J. de: *Quilatador de oro, plata y piedras*, Madrid, 1678 (1572), p. 2 *passim*. Ara bé: *El Marco Castellano se divide en ocho onzas; cada onza en ocho ochavas; cada ochava en seis tomines; cada tomin en tres quilates; y cada quilate en cuatro granos (...)* Estas divisiones del Marco son para las compras y ventas de la plata. Para las de oro tiene otro repartimiento, el qual procede del dineral de una moneda antigua llamada Castellano, por la qual se divide el Marco en cinquenta partes o Castellanos; el Castellano en ocho tomines; y cada tomin en doce granos", com detalla SÁEZ, L.: *Demostración histórica del verdadero valor de todas las monedas que corrian en Castilla durante el reynado del Sr. D. Enrique III y de su correspondencia con las del Sr. D. Carlos IV*, Madrid, 1796, p. XII.

Tot plegat, els prestatges contenien sis-cents devuit monedes de coure, plausiblement antigues, dues d'or i un grupet indeterminat de plata, mentre que en els calaixos hi havia monedes de curs corrent, destacant-hi les franceses i les portugueses d'or. En total, el recull de Focó devia rondar el miler de peces. El document que relaciona els encants dels seus béns, realitzats immediatament després de morir, resulta decebedor, perquè no detalla tota la informació que esperàvem de trobar-hi. Un grupet de monedes (per cinc lliures i escaig) i l'estàtua de bronze (per quatre lliures i setze sous) passaren a mans d'un tal Jaume Reinés, altres denou monedes foren adquirides pel prevere Onofre Mataró per baix preu (poc menys de dues lliures), mentre que el col·leccionista Joan de Sales i Cotoner va firar-se vint-i-quatre medalles de coure per cinc lliures i busques. En canvi, se'ns amaga el nom de la persona que va adquirir el gruix de la col·lecció, en aquest cas per un preu lògicament més elevat, tot i que la valoració es degué fer a la baixa i usant un sistema peculiar: *Item tot lo almedallari a rahó de quatre sous per pesa per cent cinquante lliuras, dich 150 ll.*⁶¹ Per fortuna, una altra font documental ens permet de saber-ne el comprador, que no fou altre que el ja citat canonge Ramon de Togores.⁶² No és fàcil descobrir altres objectes de valor historicoartístic enmig del confús univers que formava la botiga de Focó: merceria, papereria, ferreteria, etc. Tot i així, entre papers i llibres, apareix *una estatua de bronso*, sense més detalls. Si n'havia posseït d'altres, cosa molt probable (alguna font parla d'una cama de bronze, per exemple), a l'hora de la mort ja se n'havia desfet.

Dos erudits eclesiàstics

En aquest context, no fóra just ometre el nom de dos erudits que compartien vocació religiosa, interès per la història local i una incipient tirada a les antiguitats. Deixaré de banda el debat sobre la vàlua historiogràfica de llur obra, perquè ara vull senzillament recordar que foren integrants rellevants del primerenc i reduït grup d'adeptes al fenomen antiquari i, en particular, a la compilació numismàtica. Així, fra Gaietà de Mallorca (1707-1767), abans Antoni Deià i Tortella, va ser l'inspirador del gabinet d'antiguitats i història natural del convent de caputxins de Palma, bé i que l'organitzador de les col·leccions fou, ja al tombant de segle, fra Miquel de Petra (1741-1803), abans Miquel Ribot i Serra, arqui-

61. ARM, Protocols, V-258; 1767, 7 de juliol.

62. ARM, Hospitals, H-484, Llibre d'albarans de l'administració dels béns del Sr. Luis Foco y Palou del Reguer, mercader (1767), f. 189: *Compte del que ha cobrat el prior del residuo dels encants. Més de Dn. Juan Sales, de diferents medalles, 5 ll. 13 s. 4 d. Més de Dn. Ramon Togores canonge per el medellari y altres medalles y diferents pedres, 150 ll.* La mateixa font ens informa que el 20 d'agost de 1768 el prior de l'Hospital General pagava al pintor Jaume Martorell catorze lliures per un retrat del benefactor destinat a aquella mateixa institució.

tecte i matemàtic, a més de nebot de fra Juníper Serra.⁶³ Fra Gaietà és conegut sobretot per les seves inèdites “Miscel·lànies històriques”, però aquí no podem descuidar la *Loseta il·lustrada*, publicada l’any 1746, ja esmentada més amunt, una important font de notícies relatives al primer estadi de l’arqueologia mallorquina. Dissortadament, no s’ha localitzat un seu manuscrit infòlio, que conservaven fragmentàriament els caputxins abans de l’exclaustració, amb un títol prou eloqüent, *Lithologia de las medallas consulares, imperatorias y provinciales halladas en Mallorca*.⁶⁴

L’altre eclesiàstic, que ha gaudit de millor fortuna crítica que el caputxí, és Guillem Terrassa i Pons (1709-1778), paborde de la Seu, que Bover qualificava *de primero y más diligente anticuario que ha producido nuestra patria*. És clar que antiquari tenia llavors un sentit genèric. En tot cas, Terrassa, coherent amb la idea d’història que predominava al seu temps, no podia negligir la numismàtica com a ciència auxiliar. Segons Bover, que en tenia una còpia, és autor d’una “Memoria de las monedas acuñadas en la isla de Mallorca”, parcialment il·lustrat.⁶⁵ Encara que el títol no sigui idèntic, cal identificar-la amb el “Tratado 7º. De las monedas que se han usado en Mallorca y de las que fueron propias de este Reyno”, que afortunadament conserva la Biblioteca March, mal que sense dibuixos.⁶⁶ El manuscrit és posterior a l’any 1766 –data d’edició d’una obra de l’arxiver barceloní Antoni Campillo que hi apareix esmentada- i l’apèndix s’acabà almanco deu anys més tard (perquè el 15 de juny de 1776, procedents de Cas Freres, *me remitieron de la villa de Lluçmajor dos monedas de plata fina gravadas con caracteres arábigos en ambas partes*). El breu tractat del paborde és interessant perquè evoca algunes troballes numismàtiques (diverses monedes d’or i de plata a Santanyí, l’any 1760; una moneda amb les efigies d’una palma i un cavall, a Campos; dues monedes consulars de plata, a Sant Martí de Lanzell) i perquè testimonieja que tenia un interès particular en el tema, vull dir, com a col·leccionista:

Tube [sic] en mi poder un medallón más grande que la palma de la mano en que se hallava [sic] la efigie de una Emperatriz, hera [sic] de bronze sin dorso con esta inscripción Marcia Fulvia Titi Vespasiani uxor (...) Tengo en mi poder algunas [medalles] de bronze de Domiciano, de Vespasiano, de Gallieno, de Siveno, de Antonino Pio, de Constancio, de Constantino y de muchos otros (...)

63. Ara com ara, l’única publicació disponible sobre la col·lecció dels caputxins és MONTANER, P. de: “El desaparecido Gabinete de Antigüedades de los Capuchinos de Mallorca y el origen de la col·lección Vivot”, *Mayurqa*, 15 (1976), p. 199-208. Dóna alguna informació complementària BOVER, J. M.: “Antigüedades mallorquinas de varias naciones que se hallan en el Convento de Capuchinos”, il·lustrada amb uns pocs dibuixos, en les “Misceláneas Históricas”, IV, p. 184v-189 (Biblioteca March de Palma).

64. BOVER, J. M.: *Biblioteca de escritores baleares*, Barcelona-Sueca, 1976 (1868), I, p. 451-453.

65. BOVER, J. M.: *Biblioteca de escritores...*, II, p. 431-435.

66. Biblioteca March de Palma, B99-VI-10.

Tengo en mi poder dos piessas acuñadas de grandeza de medio duro (...) Tengo en mi poder algunas monedas de plata fabricadas del tenor del citado Real Privilegio [dels reis de Mallorca]...

Terrassa conservà aquest reduït però acurat recull numismàtic fins a la seva mort, gairebé íntegre. Ho demostra l'inventari *postmortem* dels seus béns: cent devuit medalles, en bona part d'or i de plata, estotjades en un llibre de fusta fabricat a posta, un tipus de monetari poc freqüent i només apte per a col·leccions reduïdes:

*Ítem un llibre de fust intitulat Monetari Mallorquí. Primo en la primera fulla devuit monedas de or. Ítem en la segona fulla onse monedas, vuit de plate y tres de cobre. Ítem en la tersera fulla vint y sis monedas de plate. Ítem en la quarta fulla trenta monedas de cobre. Ítem en la quinta fulla vint y sinch monedas de plate. Ítem en la sexta fulla tres monedas, una de plate. Ítem en la septima sinch monedas.*⁶⁷

Gabriel Flor i Amer de la Punta

Sigui com vulgui, l'autèntic iniciador del col·leccionisme numismàtic a Mallorca havia estat Gabriel Flor. Tots els cronistes citats més amunt l'evocuen, encara que el més explícit és novament J. M. Bover, que el qualifica de *distinguido literato* i en recorda el monetari, adquirit a la seva mort pel canonge Togores.⁶⁸ A pesar del qualificatiu que li dedica Bover, no hi ha constància que el personatge s'hagués dedicat mai a la literatura i, de fet, el mateix cronista no l'incorpora al seu diccionari d'escriptors balears. Més aviat era un diletant en matèria arqueològica i, com he dit, el capdavanter de la numismàtica mallorquina. Sens dubte, disposava de temps de sobres per dedicar-se a aquestes aficions, conforme a la seva condició de senyor rendista o, com es dirà un temps més tard, d'hisendat.

En efecte, Gabriel Flor va amassar un nombre considerable de propietats, gràcies a l'acumulació de diversos fideïcomisos. Paradoxalment, poca cosa procedia del seu pare, Gabriel Flor i Mestre (Muro, 1655-Palma, 1698), un mercader que va morir prematurament i que l'any 1690 s'havia casat ja ben madur —a l'època, fer-ho als trenta-cinc anys era poc habitual— amb una filla de bona casa, Francina Amer de la Punta i Garriga (morta a Palma l'any 1740), d'una família de ciutadans militars, propietaris de la Punta de n'Amer a Sant Llorenç des Cardassar. Un matrimoni tan tardà pot estar justificat per la necessitat de consolidar

67. FONT OBRADOR, B.; CARDELL, S.: "El paborde Guillem Terrassa, precursor de la Història de Lluçmajor", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, 8 (1998), p. 121-149. Gràcies a Bover, podem saber que el medalló de l'emperadriu Marcia passà a mans de Joan de Sales, que la considerava la millor peça del seu monetari.

68. BOVER, J. M.: *Historia de los barones de Lloseta, condes de Ayamans*, Palma, 1849, p. 33.

les finances del nuvi. La família paterna descendia de Muro. El primer Flor ben documentat a Ciutat és el besavi del nostre protagonista, l'honor Llorenç Flor, un paraire que a la primera meitat del segle XVII es va instal·lar a Ciutat, precisament al carrer de Paraires, on exercia el seu ofici i a més posseïa una saboneria. Negociant emprenedor,⁶⁹ va morir pròsper l'any 1656. La bonança econòmica li va permetre donar estudis a alguns fills i casar les filles amb partits cobejables, d'un estament superior al seu.⁷⁰ Tanmateix, els vertaders responsables de la fortuna familiar foren dos dels seus fills, Joan i Llorenç. Aquest últim, doctor en teologia i degà de la Seu, el mateix que alguns documents familiars anomenen *patruo magno*, va poder adquirir unes cases grans a la parròquia de Santa Eulàlia, situades a la cantonada de la plaça Nova (és a dir, la de l'església) amb el carrer del Formatge, que deixà en herència al germà Joan. A més, havia comprat a la cúria de béns confiscats de la Inquisició un hort de set quarterades, amb sinya i safareig, davant de la Porta de Sant Antoni. Va morir el dia de Nadal de 1694.⁷¹ Però el vertader fautor de la puixança familiar va ser el seu germà Joan, doctor en medicina i, abans que res, prestador i mercader, sobretot dedicat a l'administració del dret del victigal de l'oli. A més, era familiar del Sant Ofici, la qual cosa suposava haver acreditat neteja de sang, mantenir una vida exemplar i honesta i no dedicar-se a oficis mecànics ni, en teoria, a activitats mercantils; a canvi, podia portar armes, estava eximit, almanco en part, de contribuir a les despeses bèl·liques i, dispensat de la justícia ordinària, només havia de sotmetre's a la jurisdicció de la Inquisició. El metge Flor residia a la casa heretada de l'oncle degà, però també era propietari de Son Lleter (o Son Llates), veí de Puntiró, al pla de Sant Jordi, adquirit l'any 1664, i de cinc quarterades heretades a Muro. A la seva mort, disposava de prop de set mil lliures en metàl·lic, era creditor per prop de vint mil lliures i finalment tenia una petita fortuna, més de dotze mil lliures, invertida en alous i censals.⁷²

Tot el patrimoni familiar passà a mans del primogènit de la nissaga, el canonge Llorenç Flor i Mestre, que encara el va augmentar amb l'adquisició d'unes cases al carrer de les Carasses, a tocar de Can Burgues, que després seran conegudes com Can Flor (amb el temps, Casino Balear i, més modernament, ci-

69. Per exemple, entre 1623 i 1626 va enviar trenta-una remeses de teixits per valor de 2.777 lliures i malla a Pere Femenia, un mercader mallorquí establert a Càller. Vegeu DEYÀ, M. J.: *La manufactura de la llana a la Mallorca moderna (segles XVI-XVII)*, Palma, 1998, p. 148.

70. Llorenç Flor va dictar testament el 27 de maig de 1637 (ARM, Protocols, M-1438, f. 197v).

71. ARM, Protocols, P-928, f. 130; 1652, 23 juliol: penúltim testament de Llorenç Flor, llavors beneficiat a la catedral (nomenava hereus els germans Gabriel i Joan). Va redactar un últim testament davant del notari Miquel Pons el 20 d'octubre de 1693, nomenant usufructuari el nebot Llorenç Flor, canonge, i hereu el nebot Gabriel Flor i Mestre.

72. ARM, Protocols, P-928, f. 85; 1654, 20 d'agost: penúltim testament de Joan Flor; ARM, Protocols, M-1653; 1695, 29 de març: últim testament de Joan Flor. Va morir el 5 de maig de l'any 1696. ARM, Protocols, 4356, f. 155: inventari de Joan Flor, a instància de son hereu i nebot Llorenç Flor i Mestre, canonge de la Seu.

nema Rialto), i de la possessió Son Xotano (una partició de Judí, a Sencelles, de seixanta quarterades), que comprà l'any 1694. A la mort del seu germà Gabriel, juntament amb la vídua, es va fer càrrec dels nebots: Gabriel, el nostre protagonista, al qual va fer hereu; Caterina, casada amb el cronista Jeroni Alemany i Moragues; Margalida, muller d'un cosí segon, Rafael Amer i Manera, propietari de Can Amer de Palma (després, Can Troncoso) i de Son Amer dels Llombards (Santanyi); i sor Francina, monja de Sant Jeroni. Damià Ferrà-Ponç ha confegit una breu biografia de l'eclesiàstic, recordant-ne la riquesa, que va ser un ferm partidari de l'arxiduc Carles i que residia en una casa molt ben vestida⁷³ Ara bé, no és segur –més enllà de tenir-ne un retrat com a cardenal i com a papa– que hagués tingut relació d'intimitat amb el cardenal Pietro Ottoboni, futur Alexandre VIII, ni es pot subscriure que posseís una *riquíssima* col·lecció de pintures i mapes, com voldria la generosa opinió de l'amic Ferrà-Ponç, perquè senzillament era un recull prou adient per abillar una casa senyorial de l'època i en particular la d'un eclesiàstic benestant.⁷⁴

El cas és que tota la hisenda familiar, llevat dels dots de les germanes, va recaure en el nostre Gabriel Flor i Amer de la Punta (1690-1748), ciutadà militar i familiar del Sant Ofici. Paradoxalment, l'oncle li havia assignat un tutor fins que arribés als trenta anys (llavors en tenia vint-i-dos), cosa insòlita perquè des del 1711 ja estava casat amb Margalida Alemany i Moragues (1695-1722), germana del cronista Alemany. Tanmateix, el canonge Miquel Valls no volgué fer-se càrrec de l'administració, que transferí aviat a l'hereu, *ab tota hidalguia y bona prudència*, com reconeixia Gabriel Flor a l'hora de passar comptes. No sols això, sinó que feia constar que Valls mai no el va desemparrar i que l'havia assistit com si fos un pare carnal, *quedant-me en precisa obligació de tributar a V. M. per tot el temps de me vida el obsequi y agrahiment que per tanta fineza se li deu*. A més, li demanava que fos pròdig en la seva generositat, *de nunca desemparrar ni apartar-se de ma casa, puis tinch certa y special confiansa que ab la sua sombra y protecció sempre estirà ben dirigida y governada, axí com ab la sua bona direcció y assistència lo ha estat fins al present...*⁷⁵ De llavors ençà, Gabriel es dedicà a administrar el patrimoni familiar, que no era magre: dues cases a Ciutat (Can Flor i l'immoble de la plaça de Santa Eulàlia), tres cases al carrer major de Muro i devers cinquanta quarterades a la mateixa vila repartides en nombroses sorts, Son Xotano a Sencelles, Son Lleter i l'hort a les Enramades a Ciutat, els alous i les lucratives rendes censals. No debades havia heretat dels pares, dels besoncles, de l'oncle canonge, d'una tia eixorca, de la germana monja... A més,

73. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, V, p. 341, *ad vocem*.

74. ARM, Protocols, 4355, f. 52; 1699, 19 gener: penúltim testament de Llorenç Flor.

75. ARM, Protocols, 3558, f. 62; 1717, 15 gener.

pel seu compte va adquirir una altra casa a Ciutat (al carrer de la Font de na Xona, a la parròquia de Sant Miquel), Cala Major (setze quarterades, amb dos rafals adjunts, el Pou dels porcs i Ca na Guida, després Son Flor; tot comprat entre 1721 i 1724), Son Agulló de Binissalem (seixanta quarterades, adquirides l'any 1746, on edificà les cases) i l'imponent Son Brondo de Valldemossa (dues-centes quarterades, que es fincà l'any 1714 per valor de 41.000 lliures).⁷⁶ L'any 1722 també va aconseguir en subhasta el predi Les Planes de Santanyí, però el cedí en dot a la germana Margalida.⁷⁷

Gabriel Flor només va tenir descendència femenina, la qual cosa, d'acord amb les condicions establertes en els fideïcomisos dels avantpassats, generava un delicat problema successori. De fet, en previsió del que pogués succeir a la seva mort, el nebot Jeroni Alemany i Flor va instar, el 22 de juny de 1741, a la cúria civil de la Inquisició *un judici preventiu* -una figura jurídica més aviat inusual-, al·legant que si l'oncle finava sense successió masculina, només ell tenia dret a posseir el fideïcomís del metge Joan Flor. Les tres filles s'hi oposaren, abans i després de la mort del pare, però el mes de març de 1749 el tribunal va fallar a favor d'Alemany. El plet es va complicar per dos motius: perquè es va declarar un litigi de competències entre la cúria inquisitorial i l'Audiència (que, tanmateix, el febrer de 1750 també va dictar sentència favorable a Alemany) i perquè Gabriel Flor va nomenar hereves només les dues filles menors, excloent del testament la primogènita.⁷⁸ Mentrestant, l'herència estava dipositada a l'Audiència. Finalment, a mitjan 1752, la Junta superior de competències de Madrid exigia el lliurament *loco pignoris* de diversos béns als Alemany, sense perjudici que les germanes Flor poguessin continuar el plet. Alhora, encontinent de la mort del pare, Francina Flor va actuar davant l'Audiència contra les seves germanes, exigint primer tots els fideïcomisos familiars i, després, tenint en compte les sentències favorables als Alemany, només el del canonge Llorenç Flor, que va obtenir l'any 1751.⁷⁹ Per tant, per a ella i més tard per als seus descendents, els O'Ryan, foren Can Flor del carrer de les Carasses, unes cases i prop de 45 quarterades a Muro, Son Xotano de Sencelles, Son Agulló de Binissalem i una partida de censals. En definitiva, les germanes Anna i Margalida Flor sols pogueren conservar els béns lliures del pare (les cases de Muro, l'hort a les Enramades, la casa del carrer de na Xona, alguns mobles i censals).

76. ARM, Protocols, 4386, f. 95v-146r; 1748, 27 d'abril: inventari de Gabriel Flor i Amer de la Punta. Son Brondo passà a mans de Gabriel Flor l'any 1714 per establiment dels curadors de l'heretat del mercader Jeroni Barceló (mort l'any 1645), que l'havia adquirit l'any 1638 (ECR-130, f. 393; 1714, 19 de setembre).

77. ARM, Protocols, 3558, f. 109, f. 116v i f. 123v.

78. ARM, Protocols, 3620, f. 254; 1748, 14 de febrer: testament de Gabriel Flor i Amer de la Punta.

79. ARM, AA-409; 1751, 16 de febrer. Això no obstant, els Alemany interposaren recurs, que romania irrellevant a finals del segle XVIII.

El cas és que, amb tots aquests litigis, es perd el rastre dels objectes que ara més ens podrien interessar, si més no pel seu hipotètic valor historicoartístic. En teoria, van passar a mans de les filles Anna i Margalida, però no figuren en l'inventari *postmortem* de la primera⁸⁰ ni en el del vidu de la segona.⁸¹ Ni tampoc entre les propietats de Joan O'Ryan, fill de Francina Flor, que residia a la mateixa casa del seu avi, el nostre Gabriel Flor, ja espoliada dels béns personals.⁸² Ni menys encara en l'inventari *postmortem* de Jeroni Alemany i Flor, tot que s'hi especifiquin els béns procedents del fideïcomís del metge Joan Flor i alguns del mateix Gabriel Flor (Cala Major, Son Brondo de Valldemossa, cases a la plaça de Santa Eulàlia, ...).⁸³ Per tant, ara com ara no és possible conèixer les condicions de la venda del monetari Flor al canonge Togores.

En qualsevol cas, la col·lecció de Gabriel Flor es pot reconstruir mitjançant l'inventari *postmortem*, un document que d'antuvi pot resultar enganyós, perquè també relaciona els mobles i objectes que havien estat de l'oncle canonge, és a dir, de qui havia comprat i vestit la casa.⁸⁴ Pel que fa a la seva passió antiquària, don Gabriel estotjava els objectes més preuats en lo *arxiu* que hi havia sobre un terrat que guaitava a l'hort. A primera vista sembla un espai polivalent, gairebé una habitació de mals endreços, però en realitat integrava la biblioteca i el gabinet antiquari. La llibreria era força variada, ja que també incorporava els llibres de l'oncle canonge i perquè el propietari tenia múltiples interessos.⁸⁵ És evident, però, que els títols dedicats a la numismàtica i a les antiguitats en sentit ampli (història, iconografia, emblemàtica, etc.) havien estat adquirits per Gabriel Flor. Entre els volums que, directament o indirecta, tracten de l'Antiguitat, hi trobem la *Loseta il·lustrada* del P. Gaietà de Mallorca (Palma, 1746), els *Discursos de la Religión, castramentaçion, asiento del campo, baños y exerçijos de los antiguos Romanos y Griegos* de G. de Choul (en castellà: Madrid, 1579), les històries de Roma de J. de Haller (3 toms, Madrid, 1736) i de Nieuport (2 vols., Venècia, 1732), diverses vides d'emperadors, unes *Mirabilia Romae*, etc. No hi manquen els clàssics llibres d'emblemes, com ara el de P. Giovio, *Diálogo de las*

80. ARM, Protocols, 923; 1788, 5 de maig: inventari d'Anna Flor, vídua de Jaume Conrado. S'hi consigna, però, que restava pendent la liquidació dels béns paterns, tot i que *no se sap en que consistexen*.

81. ARM, Protocols, S-1416, f. 120; 1795, 26 de novembre. Ben mirat, no era obligatori incloure en aquest inventari de Can Amer els béns personals de Margalida Flor, però hauria estat lògic, atès que l'hereu, Josep de Troncoso i Amer, en aquell temps es trobava fora del Regne.

82. ARM, Protocols, R-222; 1812, 28 de desembre.

83. ARM, Protocols, 2150, f.585r-602r.

84. ARM, Protocols, 4386, f. 95v-146r.

85. També s'han de relacionar amb el degà Flor –que a Roma va ser postulator de la causa de beatificació de sor Caterina Tomàs– quatre mil estampes calcogràfiques de la Beata en dues sèries. Un dels dos gravats potser es pugui identificar amb un *Éxtasi de santa Caterina Tomàs*, gravat per Benoît Thiboust segons un original de Lazzaro Baldi, devers l'any 1669 a Lió (tot i que a l'inventari es parla d'una impressió romana). Vegeu CARRIÓ, G.: *El carro triunfal. Manifestacions populars a l'entorn de santa Caterina Tomàs*, catàleg d'exposició, Palma, 2006, p. 95. A la casa hi havia una biografia de la venerable (ha de ser la de B. Vallperga, 1617) i un certamen poètic en castellà en honor seu (Barcelona, 1627).

empresas militares y amorosas (1556), i el de D. de Saavedra Fajardo, *Idea de un príncipe político cristiano representada en cien empresas* (més conegut com *Empresas políticas*, Madrid, 1640). I també hi apareixen textos de gnomònica, astronomia, matemàtiques i, cosa més sorprenent, arquitectura (Serlio, Vignola, fray Lorenzo de San Nicolás, P. Tosca). Finalment, no hi podia mancar la literatura numismàtica, encara que fos poc actualitzada: G. Rouillé, *Promptuarii Iconum Insigniorum a Seculo Hominum* (Lió, 1553); Enea Vico, *Omnium Caesarum verissimae imagines ex antiquis numismatis desumptae* (Venècia, 1554); A. Agustín, *Diálogos de medallas* (Tarragona, 1587); G. Zucchi, *Discorso sopra li dei de'gentili e loro imprese, con un breve trattato delle attioni de li dodici Cesari, con le dichiarazioni delle loro medaglie antiche* (Roma, 1602); Juan de Quiñones: *Explicación de vnas monedas de oro de emperadores romanos que se han hallado en el puerto de Guadarrama* (Madrid, 1620).

Més excepcional és l'inventari del gabinet antiquari, que inclou el conspicu monetari. Gairebé tot s'estotjava en armaris, encara que alguns objectes reposaven sobre prestatges:

Ítem una testa de marmol antigua de Romans sens el nas (...) Ítem dotse estampas finas de cosa de sis palms de altària cada una, figuras de Emperadors Romans, y cinch fulls de paper de mà mitjana útils⁸⁶ (...) En el quart armari seguint la mateixa segona fila de dits instants: Primo dos statuetas de bronso, ço és una de cosa de un palm y tres quarts de altària y la altra de cosa de un palm y mitx quart de altària. Ítem duas figuras de bronso de mitx relleu de cosa de mitx palm de altària, a cavall, la una de un General o Emperador vestit a lo militar y la altra de un soldat, tots Romans. Ítem dos caps de sero de bronso a lo anti-guo, lo un ab dos puntas y lo altre ab una sola punta. Ítem un cap de bou de bronso ab son coll de colònia o municipi Romà. Ítem una corneta de bronso de cosa de tres palms de llargària de Legió Romana. Ítem un baix relleu de sera del Emperador Romà Cèzar Augusto sobre post de ginjoler circular de cosa de un palm, modern⁸⁷ Ítem altre baix relleu de sera del Emperador Romà Vespeciano sobre post de ginjoler circular del matex tenor moder[n] en camp deurat de or. Ítem altre baix relleu de sera de una palma y una Matrona que represente la palestina o Judea capta sobre post també de ginjoler circular del matex tenor modern en camp deurat de or. Ítem altre baix relleu de sera del primer Emperador Romà Julio Cèzar sobre post de ginjoler circular del matex tenor modern. Ítem altre baix relleu de sera del Emperador Carlos Quint sobre post també de gin-

86. És impossible saber de quina sèrie es tracta: Raimondi, Stradanus, Tempesta, etc.

87. Com era habitual, els objectes romans es barregen amb els moderns de gust antiquari, com ara aquests cinc medallons en baix relleu, modelats amb cera sobre una base de ginjoler de color daurat, que figuraven emperadors moderns (Carles V) i antics (August, Juli Cèsar, Vespasià i la *Judaea Capta*, és a dir, una al·legoria que sol aparèixer al dors de les medalles del mateix Vespasià per commemorar la victòria romana durant la gran revolta jueva).

joler circular del matex tenor modern. Ítem tretse pesas petitas de bronso, ço és dotze romanas antiguas de diferents caras estretetas, animals et alias y un letxonet [?] de arquilla [un escriptori?] deurat.

Medallas

Ítem cent vuytanta tres medallas de bronzo romanas Imperatorias antiguas, las més usadas.

(Segueixen trenta-cinc entrades més en quatre grups, tres de "medalles", però vol dir monedes, i una de "plata i or". En la part de "medalles" es fa menció de monedes romanes i gregues i de peces d'Empúries i d'alguns emperadors com Claudi, no identificables. Hi ha també *deu monedes mallorquines de plata i un duro de plata de... Phelip Quart de l'any 1626 de valor cinch escuts mallorquins*).

En resum, s'hi comptabilitzen dues mil seixanta-tres monedes i medalles, de diàmetres i materials diversos -la majoria de bronze, algunes d'or i de plata-, i de procedència heterogènia. La majoria són romanes, però també n'hi ha de cartagineses i de la colònia grega d'Empúries, a més de mallorquines d'època medieval. Per força ha de sorprendre el qualificatiu d'exquisides atorgat pel notari a moltes de les peces, un detall que palesa tant la sensibilitat estètica del redactor de l'inventari com l'interès i el bon gust del possessor en procurar-se peces magnífiques, o l'aparició de grans medalles de bronze de *personatjes raras y no coneguts*, un altre testimoni de la manera d'ésser selectiva de don Gabriel, i, encara, la inusitada presència de dues dotzenes de camafeus, menys habituals que els petits bronzes.

Sabem que la col·lecció es nodria de troballes fetes a *Pollentia*⁸⁸ i a Lloseta,⁸⁹ però ara com ara és impossible de saber-ne més detalls. Tampoc de com i quan es despertà la passió antiquària de Gabriel Flor. Més fàcil de documentar és el fet que devia compartir-la, poc o molt, amb el seu cunyat, el cronista Jeroni Alemany, autor d'una obra inèdita titulada "Medallas y antigüedades que se hallaron en la Isla del tiempo de los romanos", conservat a la biblioteca de Can Vivot.⁹⁰ No sembla casual que els dibuixos de monedes, petits bronzes, segells i camafeus que conté s'ajustin tan visiblement al repertori inventariat a Can Flor.

88. VENTAYOL, P.: *Historia de Alcedia...*, I, p. 46. L'autor assegura que Flor posseïa el pedestal original del suposat Quint Cecili Metel -ara August- de Can Pueyo.

89. CAYETANO DE MALLORCA, Fra: *Lloseta ilustrada...*, p. 115-117: una medalla de coure de Germànic, una d'or de Vespasià, un cap de cérvol i altres figuretes de bronze. No és impossible que el cap de cérvol fos el que posseïa Eusebi Estada a l'inici del segle XIX; Ferrà assegura que s'havia excavat a Lloseta abans de 1746. Vegeu FERRÀ, B.: "Bronces antiguos hallados en Mallorca", *BSAL*, XI (1905), p. 105-109, en part. núm. 8 i lám. CXXXIX.

90. Se'n reproduïxen dues làmines a M. ORFILA (com.): *El món romà...*, p. 38 i 147. El manuscrit hi apareix datat ca. 1720, però podria ser una o dues dècades posterior. Crec que cal identificar-lo amb la "Disertación de las Antigüedades de Mallorca", il·lustrada amb dibuixos, que esmenta J. M. Bover en les "Misceláneas Históricas", IV, p. 185 ss.

D'altra banda, Alemany va ser un col·laborador generós, a més de prolix i retòric prologuista -en termes de l'època, "censurador"- de la *Loseta ilustrada* (el seu autor és taxatiu: *confieso abiertamente dever a el Sr. D. Geronimo de Alemany el trabajo con que para ilustrar algunos pasajes de esta Historia me ha favorecido en la administracion de muchos instrumentos...*), prova de l'amistat que l'unia amb l'erudit fra Gaietà de Mallorca.

El caputxí, tenaç polemista contra Bonaventura Serra, defensava idees no sempre inqüestionables (*La Historia la escribe uno solo y la Tradición habla con lenguas de infinitos, y prudentemente se ha de tener por más cierto lo que dicen tantos que lo que escriben pocos...*); després de tot, la *Loseta ilustrada* volia ser l'apologia d'un miracle), però també es mostrà un ferm paladí dels estudis antiquaris locals:⁹¹

Las medallas y otras Antigüedades que en varios tiempos han sido descubiertas en los districtos de Ayamans y Loseta me han motivado para tratar este assumpto (...) pues si en un rincón tan despreciado halla tan dignos vestigios el estudio para la verdad de la Historia, muchas noticias se descubrirán de nuestro Reyno, que ahora por descuydo las tiene el olvido sepultadas.

Fig. 1. Joaquim M. BOVER: "Antigüedades mallorquinas de varias naciones que se hallan en el convento de capuchinos", *Misceláneas Históricas*, vol. IV (1827), f. 185v-186r. Palma, Biblioteca March.

91. CAYETANO DE MALLORCA, *Fra: Loseta ilustrada...*, p. 114.

162 LOSETA IL·L·STRADA.
§. VI. DE LA LAMPARA.

43 **A** Justadas las producidas Antigüedades à nuestro argumento, la que menos dificultad tiene en su acomodacion à el mismo pro-

Fig. 2. Fra Gaietà DE MALLORCA OFMCap: *Loseta ilustrada...* (Palma, 1746), p. 162. Làmpada romana.

Fig. 3. Jeroni ALEMANY I MORAGUES: "Medallas y antigüedades que se hallaron en la Isla del tiempo de los romanos", Palma, Can Vivot (fotografia publicada en el catàleg de l'exposició: ORFILA, M. (com.): *El món romà a les Illes Balears*, Palma, 2005).

Fig. 4. Bonaventura SERRA: "Memorias y adnotaciones" (1774-1776), Palma, BPM, Ms. 614, p. 383 (detall). Moneda emporitana trobada a Son Vic.

Fig. 5. Bonaventura SERRA: "Memorias y adnotaciones" (1781-1783), Palma, BPM, Ms. 617, p. 44 (detall). Moneda de Vespasià trobada a Sencelles.